

Československo-polské vztahy z hlediska environmentálního, pokusy o řešení (1927–1992)*

NINA PAVELČÍKOVÁ

Pavelčíková, Nina: Czechoslovak-Polish relations from the environmental point of view, attempts at solutions (1927–1992)

Thanks to its diverse terrain, Czechoslovakia represents a watershed, or rather a basin of rivers that flow into neighbouring countries. Their pollution, which was caused by excessive development of heavy industry in the 20th century, had a significant impact on the devastation of the environment, especially in the northern parts of the territory and in border regions of Germany and Poland. This study presents basic trends in the development of Czechoslovakia–Poland relations in the field of environmental protection in the period under review, but also tries to view them from a more general perspective. Special attention is paid to the impact of Ostrava’s heavy industry on the pollution of the rivers Olza and Oder (or parts of their tributaries) that flow through the Czech-Polish border regions via the Ostrava industrial agglomeration; the Oder then continues northwards across the whole of Poland. However, air pollution caused by the development of the Ostrava and Upper Silesian industrial areas had an adverse effect on environmental development too.

Key Words *Czechoslovakia; Poland; Industrial Agglomerations; Water Pollution; Air Pollution*

doi.org/10.15452/Historica.2022.13.0004

Contact *Ostravská univerzita; nina.pavelcikova@osu.cz*

Úvod

Základní téma předkládané studie představuje snaha předložit informace o řešení konkrétních problémů, jež vyvstávaly mezi Československem a Polskem ve 20. století v souvislosti se znečištěním vodních toků, resp. i ovzduší v jejich příhraničních regionech. Soustředím se zejména na vlivy způsobené těžkým průmyslem Ostravské oblasti, z níž odtékala na sever přes Polsko řeka Odra, jež spolu se svými přítoky odnášela škodlivé odpady z těžkého průmyslu i ostatních zdrojů; mezi přítoky, jež tvořily společnou česko-polskou hranici, patřila Olše (26,5 km), její pravý přítok Petrůvka (7 km), Odra jí procházela v délce devíti kilometrů. Nejvíce nečistot přinášela Olše protékající Trincem (železářny), Karvinou (doly), Bohumínem (železářny) a Odra se svým přítokem Ostravicí, protékající jádrem Ostravské průmyslové oblasti: Frýdek-Místek (doly, železářny), Ostrava (doly, železářny). Průmysl na obou stranách hranice zamořoval také ovzduší. Svě poznatky alespoň rámcově opírám o základní trendy mezinárodního vývoje ve sledovaném období. Výchozím tématem je pro mne v této souvislosti tzv. Stalinský plán

* Studie byla zpracována v návaznosti na projekt Ostravské univerzity SGS06/FF/2018–2019.

přetvoření přírody, jemuž věnovala česká historiografie značnou pozornost.¹ Okrajově se však snažím upozornit i na další témata, jež se stala ve sledovaném období předmětem společného zájmu expertů, ale i obyvatel obou zemí.²

Problém česko-polského příhraničí z hlediska environmentálního vývoje během 20. století nebyl zatím explicitně zpracován. Jen okrajově se jím zabývají některé obecnější studie věnované ochraně, ale také tvorbě životního prostředí v ČSSR a v Polsku, resp. v oblasti střední Evropy.³ Dobová odborná literatura obou zemí (geografie, biologie a další nauky věnující se přírodě) věnovala od poloviny 60. let ochraně životního prostředí poměrně značnou pozornost. Publikace s ní spojené v dané souvislosti cituji v dalším textu vesměs jako primární zdroje.⁴ Současná česká historická literatura věnuje problematice environmentálního vývoje ve 20. století z obecného pohledu značnou pozornost, využívá přitom zčásti i regionálních analýz. Autor samozřejmě může čerpat také z velkého množství zahraničních studií a monografií.⁵ Polská historiografie doposud problematiku

¹ Viz zejména OLŠÁKOVÁ, Doubravka – JANÁČ, Jiří: *Kult jednoty : Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha 2018. Ostravsku, jež se v jeho rámci stalo *ocelovým srdcem republiky*, se věnuje v dané souvislosti řada publikací. K tomu např. KÁŇA, Otakar: Zrod koncepce strukturálních přeměn Ostravska a počátky sídlištní a průmyslové přestavby kraje na začátku první pětiletky. *Slezský sborník* 63, 1965, s. 192–213; JANÁK, Dušan – JIRÁSEK, Zdeněk: *Sovětská poradci a ekonomický vývoj v ostravsko-karvinském revíru*. Opava 1996; JIRÁSEK, Zdeněk: „*Ocelová koncepce*“ *hospodářství v českých zemích 1947–1953*. Opava 2014; Kol. aut.: *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003, s. 132–139; PAVELČÍKOVÁ, Nina: Mýtus Ostravy – ocelového srdce socialistického Československa. In: SOUKUPOVÁ, Blanka – NOVOTNÁ, Hedwiga – JURKOVÁ, Zuzana – STAWARZ, Andrzej: *Evropské město : Identita, symbol, mýtus*. Bratislava 2010, s. 54–63.

² Je jím například pokus o charakteristiku spolupráce expertů obou zemí v rámci nadnárodních institucí, a to i těch, jež se více než nepříznivým antropogenním vlivům věnovaly ochraně přirozeného přírodního prostředí; dále též kontakty mezi občanskými ochrannými skupinami. Za nezbytné pro porozumění základnímu tématu studie považuji upozornění na vývoj s ekologickými problémy související legislativy obou zemí.

³ Nejnověji např. FÖRSTER, Horst – HERZBERG, Julia – ZÜCKERT, Martin (eds.): *Umweltgeschichte(n) : Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus*. München 2013; KIRCHFOF, Astrid – NEIL Mc., J. R. (eds.): *Nature and the iron Curtain : Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries, 1945–1990*. Pittsburgh 2019; ONDRASZEK, Bronislav a kol.: *Olza*. Vendryně 2007; z polských autorů je možno uvést např.: LEŇKOWA, Antonina Z historii ochrany přírody v Polsce. *Przyroda Polska* 4, 1960, s. 6–7; CISZEWSKI, Dariusz: Wpływ regulacji koryta Odry na akumulację osadów zanieczyszczonych metalami ciężkimi : Zróżnicowanie, zmiany w czasie, zagrożenie środowiskowe. *Studia Naturae* 52, Kraków 2006; KLEPACZ, Janusz.: Koncepcja uwarunkowania przedłużenia Drogi wodnej Odry do Dunaju. In: *Odra. Rzeka i ludzie*. Opole 2008, s. 105–124; LISICKA, Halina: Programy ochrony środowiska jako narzędzie polityki ochrony środowiska. In: *III. česko-slovensko-polská konference práva životního prostředí*. Nestr. Dostupné in: <https://www.cspzp.com/prispevky.html>. (cit. dne 26. 12. 2020).

⁴ O analýzu prací geografů, kteří se podrobněji zabývali stavem životního prostředí v ostravské průmyslové oblasti, jsem se pokusila podrobněji ve studii PAVELČÍKOVÁ, Nina: Řešení problémů životního prostředí na příkladu Ostravska v letech 1970–1992. *Slezský sborník* 118, 2020, s. 104–129; biologii věnuje v této souvislosti pozornost český historik Jan Janko, srov. JANKO, Jan: Ekologizace čs. biologie v šedesátých letech 20. století. In: ZILYNSKÁ, Blanka (ed.): *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Praha 2001, s. 219–225.

⁵ VANĚK, Miroslav: *Nedalo se tady dýchat*. Praha 1996; TÝŽ: O některých problémech ekologického hnutí v českých zemích před rokem 1989. *Soudobé dějiny* 2, 1995, s. 42–57. Časopis *Soudobé dějiny* věnoval environmentálním dějinám své číslo 1–2/2017; toto téma dále rozvíjí Pracovní skupina pro environmentální dějiny Ústavu pro soudobé dějiny AVČR, viz např. OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J.: *Kult jednoty, passim*; TITÍŽ: On the road to Stockholm : A case study of the failure of Cold War international environmental initiatives (Prague Symposium, 1971). *Centaurus* 63, 2020, 1; speciální číslo věnoval této problematice časopis *Dějiny a současnost* 2/2015 a také slovenský časopis *Forum Historiae* 1/2017; studii o kontinuitě vývoje v oblasti managementu a ekologických iniciativ publikoval Matěj Spurný. Srov. SPURNÝ, Matěj: Mezi vědou a politikou : Ekologie za socialismu a kapitalismu (1975–1995). In: KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny : Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha 2019; PAVELČÍKOVÁ, Nina – POPELKA, Petr: Problém životního prostředí na Ostravsku v letech 1948–1970 a pokusy o jeho řešení. *Slezský sborník* 115, 2017, č. 2, s. 113–137; PAVELČÍKOVÁ, Nina – JUŘICA, Martin: Ostravsko v předvečer a v průběhu sametové revoluce (v tisku); JUŘICA, Martin: Životní

vývoje ochrany a tvorby životního prostředí ve 20. století (alespoň podle mých zjištění v průběhu výzkumu v letech 2017–2018 na obou stranách hranice) dostatečně neřeší. Vzájemné česko-polské vztahy na tomto poli pro ni údajně nepředstavují významnější problém; vyskytují se i názory, že česká strana je přeceňuje.⁶

Pramenná základna týkající se vzájemných vztahů s Polskem v příhraničí ze sledovaných úhlů pohledu je na české straně poměrně obsáhlá (na rozdíl od polských archivů je také z větší části zpracována a zpřístupněna pro bádání). Ve sbírkách Národního archivu v Praze (dále NA) je zpřístupněna část fondů ministerstev ČSR a ČR.⁷ Zdrojem mých faktografických údajů je především Zemský archiv v Opavě, kde je badatelům zpřístupněna řada fondů, jež se zabývají environmentální problematikou z různých úhlů pohledu,⁸ ale také Archiv města Ostravy.⁹ V obou zemích vycházely ve sledovaném období časopisy, které se věnovaly environmentální problematice; v ČSSR např. od 15. května 1945 *Ochrana přírody*. Národní knihovna České republiky v Praze nabízí ke studiu časopisy, jež uvádím jako tištěné prameny, a také dobové publikace, které jsem využila ve svých zde citovaných studiích. Doslova boom nejrůznějších specializovaných i obecněji zaměřených periodik nastal v ČSSR od 70. let 20. století.¹⁰ Významným zdrojem informací jsou ovšem i další média, v současné době samozřejmě i internet. Z polské strany lze použít studie, jež publikovalo od 60. let periodikum *Chrońmy Przyrodę Ojczyznię*, vydávané Institutem ochrony przyrody v Krakově, resp. měsíčník *Przyroda Polska*. Akademický časopis *Studia Naturae*, který vydával v Krakově Institut Ochrony Przyrody Polské akademie věd (dále IOP PAN) od roku 1967, se zabýval téměř výlučně vědeckým výzkumem životního prostředí v Polsku.

První pokusy o kontakty

Dlouhodobý společný zájem ČSR a Polska o příhraniční vodní toky prokazuje bilaterální smlouva, již obě strany podepsaly v roce 1928.¹¹ Týkala se ovšem především správy

prostředí v Ostravě v období normalizace. In: *Ostrava : Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 31, Ostrava 2017, s. 97–134; Kol. aut.: *Regionální rozvoj a životní prostředí : Mezinárodní vědecká konference u příležitosti 20. výročí založení FkFVŠB TU Ostrava*. Ostrava 1997; zahraniční studie viz pozn. č. 3, další cituji v textu.

⁶ KLEPACZ, J.: *Koncepcja*, s. 102; KLEPACZ, Janusz – ŁAGOSZ, Ryszard: „Zbiornik „Raciborz” w ukladzie komunikacyjnym drogi wodnej Odra-Dunaj. In: *Odra, Rzeka i ludzie*. Opole 2008, s. 105.

⁷ Národní archiv (dále NA), fondy Ministerstvo zahraničí-sekretariát (dále MZ-S), Ministerstvo energetiky a vodního hospodářství (dále MEVH).

⁸ Zemský archiv Opava (dále ZAO), fondy SmKNV Ostrava, Odbor vodního hospodářství, (dále OBH), SmKNV Ostrava, Odbor vodního hospodářství a energetiky (dále OVHE), Odbor oblastního plánu, (dále OOP) SmKNV Ostrava, Odbor kultury (dále OK), dále též např. fond Vládní výbor pro vybudování Ostravska.

⁹ Archiv města Ostravy neuvádím v přehledu archivních fondů; využívala jsem a uvádím jeho fondy (např. Kronika města Ostravy 1988–1994) v textech, které uvádím v této studii.

¹⁰ Např. *Informační zpravodaj Rady pro životní prostředí při vládě ČSR* nebo *Životné prostredie, Revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia*. Z obecněji zaměřených např. *Slezský sborník*, časopis *UHLÍ* a mnoho dalších.

¹¹ Sbirka zákonů RČS 1930, částka 13. Smlouva mezi republikou Československou a republikou Polskou o úpravě řeky Olše a potoku Petřůvky z 18. února 1928, č. 28/1930 Sb.; podrobněji in: NA, fond Ministerstvo zemědělství ČSR 1920–1939, inv. č. 98/3, kart. 173. V platnost vstoupila smlouva v roce 1930. V této souvislosti je třeba poznamenat, že po vleklých sporech mezi RČS a Polskem o společných hranicích na Těšínsku došlo ve druhé polovině 20. let k jistému narovnání vzájemných česko-polských vztahů, jež se projevilo např. uzavřením Smlouvy mezi RČS a PR o otázkách právních a finančních (č. 56/1926 Sbirky zákonů RČS), pokusem o hraniční statut z října 1927 apod. K roli hydrokratů v předválečné ČSR např. JANÁČ, Jiří: Hydrokraté a česká vodohospodářská mise ve 20. století (1930–1960). *Soudobé dějiny* 24, 2017, č. 1–2, s. 22–23.

toků, jejich regulace, úprav břehů řek a okolní krajiny. Ty měly především zabránit přírodním katastrofám způsobeným povodněmi, jež opakovaně postihovaly region Těšínska (resp. i dolního Slezska) na obou stranách hranice. Smlouva byla zřejmě specifickým projevem technokratických modernistických představ hydrokratů, kteří přejímali na přelomu 20. a 30. let 20. století funkci expertů ve státní službě; lze říci, že je možno tyto představy považovat za jistý předobraz dlouhodobého trendu, charakteristického pro technokratický environmentalismus (expertně-inženýrsky řízená transformace životního prostředí směřující k udržitelnému plnění předpokládaných potřeb společnosti). Tento trend se pak plně rozvinul v 50. letech 20. století v celém tzv. východním bloku, což samozřejmě výrazně ovlivnilo česko-polské vztahy v oblasti environmentu. Vznik uvedené smlouvy zřejmě souvisel s narovnáním vzájemných československo-polských vztahů ve druhé polovině 20. let. Následující společné práce obou smluvních stran směřovaly i ke zlepšení podmínek pro vodní živočichy a ptactvo a k ochraně vegetace v bezprostředním okolí toků. Pro řešení potřebných úprav a kontrolu jejich realizace byla vytvořena společná technická komise, jejíž zástupci se scházeli vždy po roce střídavě na území obou států. Náklady na projekty hradily oba státy. Činnost komise zřejmě pokračovala do přelomu 30. a 40. let, narušilo ji zhoršení vztahů mezi ČSR a Polskem v období po Mnichovu a obsazení obou států nacistickým Německem.¹²

Situace po druhé světové válce a po převzetí moci komunisty

V poválečné době nejsou žádné zprávy o tom, že by byla smlouva obnovena, zcela nová politická situace střední a východní Evropy plány mezinárodní spolupráce v dané oblasti na deset let umrtvila. ČSR i Polsko se staly součástí sovětského bloku, následovalo v nich období mechanického přejímání tzv. Stalinského plánu přetvoření přírody, který charakterizují odborníci jako *mnohovrstevnatý fenomén, který představuje radikální přístup k přírodě, jež byla transformována v „životní prostředí“ a vymezila přírodu a životní prostředí jako fakticky protikladné termíny, kdy příroda stojí proti člověku a jeho prostředí jako něco externího*.¹³ Státy tzv. sovětského bloku se v průběhu 50. let soustředily zejména na své vlastní plány *velkých staveb socialismu*, jejich bilaterální vztahy byly výrazně zpolitizované. V ČSR i v Polsku se tento trend dotýkal vodního hospodářství spíše zprostředkovaně. Stalinský plán se promítal zejména do důrazu na extrémní rozvoj těžkého průmyslu, zdroje enormního znečištění vodstva i ovzduší; na Ostravsku se jednou ze „staveb socialismu“ stalo budování Nové huti Klementa Gottwalda, Ostrava se stala „ocelovým srdcem“ republiky (v Polsku vedly tyto tendence k budování Nowe Huty v sousedství historického Krakova, důraz se ovšem kladl také na Hornoslezskou průmyslovou oblast).¹⁴ Ani vodní hospodářství ovšem nebylo ušetřeno, i když nehrálo tak velkou roli jako v SSSR, kde se budovala obrovská vodní díla. V ČSR dále rozvíjela své technokratické koncepte vodohospodářská mise, která prosadila v lednu 1954 vznik tzv. Ústřední správy vodního hospodářství (dále ÚSVH), jež ve své gesci soustřeďovala veškerou vodohospodářskou

¹² Z dokladů o návaznosti na tuto smlouvu z konce 50. let 20. století zřetelně vyplývá, že společné práce byly na dlouhou dobu přerušeny. Smlouva není z hlediska sledovaných problémů zcela irrelevantní, neboť na ni navázaly akce z konce 50. let 20. století, jak ukáží dále v textu.

¹³ Volně citováno dle OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J.: Kult jednoty, s. 11.

¹⁴ Z polské literatury je v této souvislosti zajímavá srovnávací studie JASENIAK-QUAST, Dagmara: *Stahlgiganten in der sozialistischen Transformation Nowa Huta in Krakau, EKO in Eisenhüttenstadt und Kuncice in Ostrava*. Wiesbaden 2015.

správu.¹⁵ V tomtéž roce byl vypracován Státní vodohospodářský plán, který se prioritně orientoval na zajištění hydroenergetických a akumulačních staveb pro potřeby průmyslu. V následujícím období byla jedním z důsledků této priority velká rozestavěnost velkých vodních staveb. I když byl pak od roku 1955 rozpočet ÚSVH zkrácen, stále více než polovinu prostředků „šhltla“ energetika; na čističky, vodovody, kanalizace, meliorace a další potřebná zařízení zbylo necelých 25 % vynaložených prostředků. Konečným důsledkem se pak pochopitelně stalo mimo jiné obrovské znečištění toků.

Z právního hlediska sice obě země v rámci Stalinského plánu formálně zajišťovaly ochranu životního prostředí (dále OŽP), zákony, jež měly určovat zásady ochrany flóry a fauny, stanovily podmínky pro vznik chráněných oblastí apod.¹⁶ V roce 1955 byl v ČSR vydán zákon č. 11 o vodním hospodářství, jenž obsahoval obecné formulace také o ochraně vodstva před znečištěním.¹⁷ Výstavbu čistíren odpadních vod (dále ČOV) sice plánovaly české úřady už od poloviny 50. let, ale plán nebyl dodržován. Pokud už nějaká stavba čistírny stála, potýkala se s problémy s uvedením do provozu (chybělo vnitřní zařízení, jehož dodavatelé neplnili uzavřené smlouvy, dodaná technika špatně fungovala). Řeky protékající ostravskou průmyslovou oblastí představovaly na první pohled spíše stoky, voda v nich nesnesitelně páchla. Odváděl se do nich bez jakéhokoliv čištění veškerý odpad z průmyslových podniků, zemědělských závodů i z domácností.¹⁸ Z hlediska česko-polských vztahů v oblasti životního prostředí to byl samozřejmě největší problém, protože potoky a řeky se postupně vlévaly do Odry, která opouštěla území ostravské průmyslové oblasti směrem do Polska. V příhraničí vykazovala stejně jako Olše v lepším případě IV., převážně však V. (tedy nejvyšší) stupeň znečištění.¹⁹

První mezinárodní kontakty, československo-polská úmluva o vodním hospodářství

Radikální představy o možnostech *přetvoření přírody* a budování *velkých staveb socialismu* se začaly už v průběhu 50. let postupně hroutit (nicméně jejich „dědictví“ v podobě enormního znečištění vod a ovzduší zejména na Ostravsku dlouhodobě přetrvávalo). Bezpochyby to souviselo s celkovým politickým uvolněním v SSSR a v dalších zemích

¹⁵ Podrobně o rozvíjení koncepce hydrokratů v 50. letech JANÁČ, J.: *Hydrokraté*, s. 42nn.; TÝŽ: *European Coasts of Bohemia: Negotiating the Danube-Oder-Elbe Canal in a Troubled Twentieth Century*. Amsterdam 2020.

¹⁶ V ČSR to byl zákon č. 40/1956. Viz *Sbírka zákonů Československé republiky 1956*, s. 74–78. V PLR vznikl tento zákon dokonce už v roce 1949. Viz Dz.U. 1949 Nr. 25 Poz. 180, dostupné z: https://www.google.com/search?q=ochrana+%C5%9Brodowiska+w+polsce+-+h.++lisicka & rlz=1C1FGUR_csCZ885CZ886 & oq=&aqs=chrome.7.35i39i362l3j35i19i39i362j35i39i362l4...8.17209372j0j15 & sourceid=chrome & ie=UTF-8, resp. https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Ustawa_z_dnia_7_kwietnia_1949 (vše cit. dne 30. 10. 2019).

¹⁷ Podrobněji PAVELČIKOVÁ, N. – POPELKA P.: *Problém*, s. 127. V Polsku byl vydán zákon o ochraně vod před znečištěním až 1. ledna 1961 – dostupný in: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1961-5-33,16784924.html> (cit. dne 30. 10. 2019). Na rozdíl od ČSSR se však teoreticky zabýval ochranou životního prostředí speciální ústav Polské akademie věd v Krakově už od roku 1953, reálný vliv jeho výzkumů byl ovšem marginální. Teprve od roku 1967 začal vydávat měsíčník *Studia Naturae*. Podle ředitelky knihovny dodnes fungujícího Institutu ochrany přírody PAN v Krakově Joanny Wójcik, která mi zprostředkovala rejstřík jeho obsahu, se vztahy mezi ČSR a PLR v oblasti environmentální až na výjimky nezabýval. Již zmiňovaný měsíčník *Chrońmy Przyrodę Ojczyzny*, který vycházel od roku 1945, přešel také v 60. letech pod egidu Institutu ochrany přírody v Krakově.

¹⁸ PAVELČIKOVÁ, N. – POPELKA, P.: *Problém*, s. 128.

¹⁹ ZAO, fond KNV Ostrava, OVHE, kart. 64, složka IV/VI, 7 a – Státní plánovací komise. Podrobněji PAVELČIKOVÁ, N. – POPELKA, P.: *Problém*, s. 128. V této i navazujících studiích (viz pozn. č. 4–5) jsem vycházela z několika fondů ZAO, které se zabývaly vývojem životního prostředí, v dalším textu neodkazuji přímo na ně, ale na studie, které z nich vycházejí.

sovětského bloku, které zejména vědecká komunita proměnila ve směřování ke globální vědecké spolupráci. Následující první polovinu 60. let považují odborníci pro pochopení vývoje environmentálního citění v socialistickém bloku za klíčové období v tom smyslu, že místo čistě technokratického přístupu se do něj dostává motiv environmentální zodpovědnosti, do té doby v tomto prostředí neznámý.²⁰ Otevírají se otevřené diskuse o degradaci životního prostředí, vědci z východního bloku vzájemně koordinují své výzkumy a zapojují se do Mezinárodního biologického programu (1964–1974; dále MBP), na nějž později navázal program Člověk a biosféra. Na ryze holistický přístup navazují pokusy skloubit zájmy přírody s ekonomickými zájmy společnosti; dnes se toto období zpravidla označuje termínem raně environmentální proud.²¹ Ruku v ruce s MBP se rozvíjel v tomto období také program Mezinárodní hydrologické dekadý (1964–1974). V 60. letech mohli v rámci těchto programů vystupovat představitelé států sovětského bloku relativně autonomně.

Domnívám se, že s celkovým uvolňováním politického ovzduší a s naznačenými obecnými trendy mezinárodní spolupráce v oblasti vědy souvisí i konkrétní kroky k obnovení spolupráce mezi Československem a Polskem v oblasti vodního hospodářství. Vycházím přitom z konstatování Jiřího Janáče, jenž v souvislosti s tímto vývojem uvádí, že [...] *rychle rostoucí znečištění vodních toků [...] se na přelomu 50. a 60. let stalo základním problémem vodního hospodářství.*²² Už ve druhé polovině 50. let došlo k jednání zmocněnců obou států. Na přelomu května a června 1957 se uskutečnilo v Gliwicích třinácté zasedání česko-polské technické komise, jež mělo navázat na předválečný vývoj vztahů, zároveň však opouštělo technokratickou misi vodohospodářů a výrazně rozšiřovalo sféru oboustranných zájmů. Polský zmocněnec už na tomto prvním zasedání vystoupil s kritikou znečištění příhraničních toků odpady z těžkého průmyslu na území ČSR. V obsáhlém zápise se uvádí celkem 51 navržených úprav toku Olše a Petrůvky, které členové komise stanovili při osobní prohlídce. Podrobná terénní šetření pak měla probíhat po celý rok mezi 13. a 14. jednáním společné technické komise. Na řešení měla spolupracovat celá řada institucí obou zemí, z české strany např. Vodohospodářské rozvojové a investiční středisko (dále VRIS), Výzkumný ústav vodohospodářský (dále VÚV) v Praze, Oblastní ústav geodézie a kartografie v Opavě apod.²³ Jednání komise navazovalo na přípravu nové smlouvy mezi ČSR a Polskou lidovou republikou (dále PLR), jejímž výsledkem pak bylo podepsání Úmluvy mezi vládou Československé republiky a vládou PLR o vodním hospodářství na hraničních vodách.²⁴ Úmluva byla podepsána 1. března 1958 a zároveň zrušila

²⁰ Tamtéž, s. 129nn.

²¹ Tamtéž, s. 203. Podrobněji OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Československo a Mezinárodní biologický program. Infrastrukturální globalismus a jeho důsledky pro rozvoj „environmentálních věd“ za železnou oponou. *Soudobé dějiny* 24, 2017, č. 1–2, s. 54–77; Zajímavé je, že během příprav tohoto projektu se vyprofilovaly dvě základní koncepce – zatím co západní vědci prosazovali komplexní výzkum směřující k ochraně biologických společenstev, zejména ohrožených zdrojů s cílem jejich zachování, koordinace předstev sovětského bloku směřovala k takové modifikaci projektu, pro nějž by se prioritou stal výzkum lidské adaptability. Ochrana přírody by měla představovat odpověď na rostoucí problém znečištění průmyslovými zplodinami. Tamtéž, s. 59.

²² JANÁČ, J.: Hydrokraté, s. 49. V Polsku se státní zájem o znečištění vodních toků začal odvíjet už od poloviny 50. let. Państwowa Inspekcja Ochrony Wód tu vznikla už v roce 1954, ovšem najít konkrétní údaje o její činnosti je obtížné, zmiňuje se o ní např. CISZEWSKI, D.: Wpływ, s. 8.

²³ NA, fond Ministerstvo zemědělství ČSR (dále MZ ČSR), inv. č. 98, kart. 170, 175. Mimo jiné se připravovaly také detailní úpravy státní hranice, která měla procházet středem toku Olše.

²⁴ Úmluvu zmiňuje (a uvádí její text) studentka Vysoké školy báňské-Technické univerzity v Ostravě ve své diplomové práci. Viz: DULÁKOVÁ, Renata: *Vliv vypouštění důlních vod na kvalitu vod řeky Olše v letech 2004–2014.*

k 31. prosinci 1958 platnost smlouvy z roku 1928. Rozšiřovala sledované území na celé povodí Odry a kromě opatření v oblasti technické a hospodářské obsahovala v článku 2 také jednoznačný předpis o ochraně příhraničních toků proti znečištění a ochranu přírody z hlediska vodohospodářského. V materiálech ministerstva zemědělství pak nacházíme další podrobnou zprávu o jednání čtrnáctého zasedání česko-polské technické komise v červnu 1958, které proběhlo ještě v intencích zákona z roku 1930. V letech 1957–1958 investovala ČSR do úprav toků Olše a Petrůvky přes dva miliony Kčs, Polsko odpovídající sumu ve zlotých.²⁵ Obnovení vzájemných vztahů souviselo také s celou řadou dalších zákonných opatření v oblasti vodního hospodářství, realizovaných v obou zemích v letech 1958–1959. Podobné úmluvy o příhraničních vodách podepsala ČSR také s dalšími sousedními státy, zejména s Maďarskem a s Německou demokratickou republikou.

Na základě článku 9 úmluvy z roku 1958 byli jmenováni zmocněnci obou zemí (za ČSR to byl Ing. Dr. Čestmír Štoll, předseda ÚSVH,²⁶ za PLR Mgr. Ing. Janusz Grochulski, ústřední sekretář Ministerstva plavby a vodního hospodářství) a jejich zástupci a poradci. Ti pak vytvořili Československo-polskou stálou komisi pro řešení otázek nadměrného znečištění a zasolení hraničních vod. Pod jejich vedením se scházela komise vždy jednou do roka střídavě na obou územích. Zabývala se plánováním rozvoje vodního hospodářství, hydrologickou a protipovodňovou službou, ale také ochranou vod před znečištěním. Měla zajistit vzájemnou koordinaci hospodářských plánů týkajících se příhraničních toků a jednotnou evidenci údajů. Od roku 1959 se jednání podle nové smlouvy označovala římskými číslicemi, název setkání expertů obou stran se uváděl jako jednání skupiny R. Obě strany si v následujících letech vyměňovaly údaje o stavech průtoku řek a o prognózách objemu a tvaru povodňové vlny na Odře. Nejrozsáhlejším bodem plánu spolupráce ale byla ochrana vod před znečištěním, jež obsahovala pro nadcházející 60. léta opatření shrnutá ve dvanácti člancích: v prvním a druhém z nich se uvádí, že úmluva se týká vodních toků a stojatých vod, které přetíná státní hranice, ale také povrchových a podzemních vod, jež tečou z jednoho státu do druhého. Článek 3 měl zajistit, aby smluvní strany nečinily žádná opatření bez vzájemné informace; odběr vody pro obyvatelstvo, průmysl, energetiku a zemědělství měl probíhat na základě dohody, totéž platilo o upotřebení odtokové vody. Při všech stavbách bylo předepsáno čištění odpadních vod. Dle článku čtyři měly obě strany spolupracovat na vytváření komplexních vodohospodářských plánů; další články vyjmenovávaly oblasti společného zájmu, financování a kontrolu akcí. Vzájemně se obě strany informovaly o významných právních předpisech v oblasti hospodaření s vodou.

Stavu životního prostředí v ČSSR si v 60. letech 20. století začal poprvé všimnout polský tisk. Článek J. Greszty z roku 1965 věnoval pozornost tzv. malému plánu ochrany přírody, jenž pod názvem *Generální plán ochrany přírody v Československu* zpracoval v roce 1955 G. Mařan, po svém založení jej pak vydal Ústav státní památkové péče a ochrany přírody

Diplomová práce VŠB TU 2017. Dostupné in: https://dspace.vsb.cz/bitstream/handle/10084/119993/BUL0023_HGF_N2102_3901T037_2017_priloha.pdf?sequence=2 & isAllowed=n (cit. dne 30. 10. 2019).

²⁵ NA, fond MZ ČSR, kart. 170, 173, 175, inv. č. 98; Řízení vodního hospodářství přešlo na ministerstvo zemědělství v roce 1959.

²⁶ Nejednoznačnou rolí vodohospodáře Čestmíra Štolla, který zastával v 50. letech řadu významných politických postů, se podrobněji zabývají D. Olšáková a J. Janáč ve své společné práci OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J.: Kult jednoty, s. 168, 174–186, 199. Není bez zajímavosti, že ÚSVH už koncem téhož roku zanikla v souvislosti s přijetím Chruščovovy reformy v ČSR.

(dále ÚSPPOP).²⁷ Podle citovaného článku J. Gresty za posledních dvacet let ubylo na území ČSR více než 9 % užitkové plochy půdy a předpokládaný vzrůst výstavby i výroby stávajících průmyslových objektů bude tento stav dále prudce zvyšovat. Autor uváděl v této souvislosti plány budoucích tří československých pětiletok (do roku 1980), jež by měly zabezpečit rekultivace, zalesnění a ozelenění rozsáhlých ploch. Vedle toho se podle něj plán zabýval také znečištěním vodstva (mezi léty 1923–1959 vzrostla délka znečištěných řek ze 45 na 3 000 km) a plány na vybudování čistíren odpadních vod. Pokud se týkalo znečištění ovzduší, v některých oblastech ČSR v 50. letech připadalo na kilometr čtvereční až 7 000 tun prachu ročně, přičemž norma připouštěla 100 t/km². Autor uzavíral s tím, že ČSSR čeká v těchto souvislostech obrovský objem práce.²⁸

Na základě vzájemných česko-polských konzultací docházelo v dalších letech k pravidelným měřením a vyhodnocování obsahu škodlivin v řece Odře (stanice Bohumín-Chačupki), Olši (stanice Ropice a Závada), Bělé (st. Chačupki). Česká strana prováděla tato měření a jejich vyhodnocování na základě klasifikace členských zemí RVHP v letech 1960–1964, Poláci v následujícím období do roku 1968. Výsledky signalizovaly nadměrné znečištění příhraničních řek chloridy, sírany, fenoly, rozpustnými i nerozpustnými látkami. Zejména pro oblast ostravsko-karvinské průmyslové aglomerace sousedící s Polskem byly doslova alarmující (mnohem vyšší než v ostatních příhraničních československo-polských regionech). Proto za hlavní a nejvýznamnější součást plánů považovaly obě strany zajištění výstavby čistíren odpadních vod (v Českém Těšíně měla být dokončena městská čistírna v roce 1972, plán čistírny v Cieszyne byl v nedohlednu).²⁹ Mezi další plánovaná opatření patřily v souladu s Úmluvou regulace a úpravy toků, opravy jezů a břehů řek, meliorace v povodí apod. V průběhu 60. let plánovaly obě strany na samostatné i společné práce ročně maximálně kolem pěti až šesti milionů Kčs a dvou milionů zlotých.³⁰ Ve skutečnosti se však pohybovaly reálně vynaložené finanční částky na nižších hodnotách a rok od roku značně kolísaly.

Výstupy z jednání zmocněnců české a polské strany ovlivnila koncem 50. let další bilaterální smlouva mezi ČSR (ČSSR) a PLR a její legislativní důsledky. V roce 1959 plánoval Hydroprojekt Brno úpravy na Odře v úseku od Svinova po Kopytov (dnes část města Bohumína ležící mezi Odrou a Olší), které měly zajistit odvodnění pokleslého terénu v tzv. ostravském piliří. V té souvislosti mělo dojít k dalším jednáním, jež navazovala na ratifikaci československo-polské smlouvy o úpravě hranic. Tato smlouva byla podepsána ve Varšavě dne 13. června 1958, Národní shromáždění ČSR ji přijalo ve formě ústavního zákona.³¹ Z hlediska sledovaných problémů šlo o to, že hraniční čára se táhla v místech příhraničních vodních toků jejich středem.³² V této souvislosti bylo nutno přepracovat

²⁷ Ústav byl založen v roce 1958 a stal se hlavním gestorem výzkumů prováděných v rámci památkové péče, nově pak také ochrany přírody, neměl žádnou výkonnou moc.

²⁸ GRESTA, Janusz: Niektóre zagadnienia ochrony przyrody w Czechosłowacji. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 1965, 1, s. 21–27.

²⁹ ZAO, fond KNV Ostrava, OVHE, kart. 64, složka D 154. Z řady jiných zpráv je nám známo, že výstavba plánovaných ČOV se stále opožďovala, dostavěné budovy dlouho čekaly na vnitřní technická zařízení, jejich kapacita nestačila zajistit potřeby rychle rostoucí výstavby sídlišť a výrobních provozů.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Ústavní zákon č. 62/1958 Sb. o konečném vytýčení hranic s PLR ze dne 6. 11. 1958, Sbíрка zákonů ČSR 1958, částka 25.

³² NS RČS 1954–1960, tisk 255, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné in: http://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0255_00.htm (cit dne 20. 10. 2019).

několik detailů dosud schválených návrhů úprav zejména na řece Odře, resp. také do budoucna plánovaných velkých projektů typu průplav Odra-Labe-Dunaj, nebo polského plánu na vybudování vodní nádrže u Ratiboře.³³ V roce 1959 ovšem šlo pouze o realizaci první fáze dodatečných úprav, jež se týkaly ochrany před velkými vodami, zajišťované přečerpávacími stanicemi, odvodními kanály apod. Konkrétně již uvedená úprava Odry v trati Kopytov-Svinov, schválená usnesením československé vlády č. 1705 z 28. června 1955, měla zajistit ochranu Velké Ostravy a Bohumína před záplavami, odvodnění pokleslin, zajištění odběru průmyslové vody z Odry pomocí čerpacích stanic. Šlo celkem o úsek dlouhý devatenáct kilometrů, jenž se dotýkal česko-polské hranice ve své severovýchodní části. Projekt byl vypracován brněnským Hydroprojektem už v roce 1957, polská strana jej však neschválila, protože jeho původní rozpočet byl překročen o 100 %. Nový přepracovaný návrh z roku 1958 definitivně řešil jen nesporné části na českém území; smlouva o revizi hranic však znamenala další komplikace. Konečné řešení pak odsunuly obě strany do budoucna (v ČSR na 4. pětiletku, v PLR na souvislost se zmiňovanými plány výstavby vodní nádrže u Ratiboře).³⁴

Během jednání zmocněnců docházelo k diskusím o použitých metodách práce, obě strany se nakonec shodly na tom, že je obtížné bez podrobné znalosti specifických místních podmínek provádět vzájemnou kontrolu a objektivně posoudit výsledky plnění plánovaných opatření. Například plán ochrany Olše musel vycházet z jiných principů než u Odry, která má odlišný charakter povodí. Zejména česká strana uváděla, že není účelné trvat na podrobných plánech výstavby objektů, je třeba jednat na základě oboustranné důvěry a seriózního přístupu partnera. V daných politických a ekonomických podmínkách byly ovšem podobné požadavky velmi těžko realizovatelné. Během jednotlivých zasedání skupin zmocněnců si česká strana opakovaně stěžovala, že zejména na Olši se práce opožďují, původní plány nebyly splněny v plné výši, Poláci tu z plánovaných 160 tisíc zř. proinvestovali v roce 1964 pouze třicet tisíc. Opožďovalo se také vzájemné předávání podkladů pro zhodnocení a vyúčtování realizovaných prací. Řešení navíc komplikovaly nečekané povodňové situace – v roce 1965 musela česká strana po povodních v červnu a v červenci investovat do oprav na Olši více než dva a půl milionu Kčs, na polské straně si opravy vyžádaly náklad ve výši téměř 5,3 milionů zř.

Znečištění vodních toků samozřejmě nebylo jediným problémem, jenž zatěžoval životní prostředí v příhraniční oblasti. Dalším velmi znepokojivým jevem byl prашný spad a další exhalace, jež produkoval průmysl na obou stranách hranice. Bylo dost obtížné zjistit, které závody těžkého průmyslu se na něm podílely nejvíce, samozřejmě to do značné míry záviselo na celkové povětrnostní situaci. Nepříznivé vlivy specifických geomorfologických podmínek Ostravské průmyslové oblasti způsobovaly transport znečištění daleko od zdrojů na východ a severovýchod (především do Beskyd, jejichž severní část zasahovala i do Polska). Vyloučit se ovšem nedaly ani nepříznivé vlivy pronikající opačným směrem, protože i v Polsku byly nedaleko od českých hranic významné zdroje znečištění ovzduší (např. Kędzierzyn-Koźle – chemický průmysl, Ratiboř – hutě). V ČSSR

³³ K realizaci výstavby nádrže v podobě suchého poldru nakonec došlo až v novém tisíciletí. Podrobněji viz např. Rozvodněná Odra v dávných dobách, dostupné in.: <http://rothschild.silherovice.eu/okoli/odra.html>, resp. [https://www.google.com/search?q=vodni+nadz+\(poldr+Ratiboř&rlz=1C1FGUR_csCZ885CZ886&oq=vodni+nadz+\(poldr\)+Ratiboř&aqs=chrome.69i57.1639ljo4&sourceid=chrome&ie=U](https://www.google.com/search?q=vodni+nadz+(poldr+Ratiboř&rlz=1C1FGUR_csCZ885CZ886&oq=vodni+nadz+(poldr)+Ratiboř&aqs=chrome.69i57.1639ljo4&sourceid=chrome&ie=U) (cit. dne 25. 7. 2020).

³⁴ NA, fond MEVH, inv. č. 93, kart. 39. Podrobněji viz také Państwowe Gospodarstwo wodne-Wody Polskie-RZGW w Gliwicach, Biuletyn informacji publicznej. Dostupné in: <https://wodypolskie.bip.gov.pl/wroclaw/> (cit. dne 20. 10. 2019).

vznikl zákon o ochraně ovzduší až v roce 1967,³⁵ jeho skutečné dopady byly zpočátku minimální; prováděcí nařízení se snažila omezit vlivy exhalací v podstatě pouze výškou komínů. O něco dříve vyhlásila podobný zákon také PLR.³⁶ Problémy související s ochranou ovzduší v obou zemích, resp. se vzájemným ovlivňováním jeho znečištění, se však podobně jako některé další nepříznivé vlivy (hluk, světelné znečištění apod.) staly předmětem zájmu mnohem později. Je ovšem třeba připustit, že s velmi podobnými problémy se v té době setkávali odborníci v řadě dalších evropských zemí včetně těch západních.³⁷

Praxe 60. let, širší mezinárodní spolupráce

V letech 1960–1961 řešila československá strana technické a hospodářské otázky navazující na uvedené smlouvy, jednotnou evidenci hraničních toků (nejen na Ostravsku, ale na celém území, kde hraničila ČSSR s Polskem). Do popředí se dostávaly také např. dodávky pitné vody, jež souvisely mj. s plánovanou výstavbou společného vodovodu pro města Český Těšín a Cieszyn přes vodojem v Žukově. V souvislosti s plány vyplývajícími z Úmluvy bylo nutno vybavit personálně a finančně řadu institucí, jež zajišťovaly a kontrolovaly plnění plánovaných úkolů. V ČSSR to byla např. Krajská vodohospodářská správa a její laboratoř, již zmíněný VRIS, laboratoř Ostravských vodovodů a kanalizací aj. Na základě požadavku Ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství ČSSR z února 1962 měl zajistit odbor vodního hospodářství a energetiky (dále OVHE) Sm KNV Ostrava spolu s dalšími institucemi dlouhodobý *politicky vysoce důležitý* plán úprav povodí Odry do roku 1980.³⁸

Na celostátní úrovni se v ČSSR etabloval už na počátku 60. let vědecký zájem o problémy environmentu. V rámci nově vzniklého Botanického ústavu ČSAV existovalo od roku 1962 oddělení ekologie, v letech 1963–1967 se tu vytvořil multidisciplinární tým pro studium programů Mezinárodního biologického programu (dále MBP). Spolupráci s Mezinárodní biologickou dekadou však v této době zajišťoval zejména Ústav pro tvorbu a ochranu krajiny, jež vznikl v tomtéž roce. Mezi jeho stěžejní úkoly patřily také narušení biosféry působením člověka a jeho náprava, vliv změn biosféry na člověka.³⁹ Spolupráce v oblasti vědeckého výzkumu, později také monitorování stavu životního prostředí v rámci MBP a další mezinárodní aktivity samozřejmě představovaly výrazný posun obecného smýšlení společnosti.

Nás ovšem v souvislosti se zkoumanou problematikou československo-polských vztahů zajímá spíše to, jak se tento obrat projevil v reálném uplatňování sledovaných principů.

³⁵ PAVELČÍKOVÁ, N. – POPELKA, P.: Problém, s. 128. Před tímto datem se řešila ochrana ovzduší několika vládními předpisy. Podrobněji Tamtéž, s. 134.

³⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, 8 Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.

³⁷ Západní země začaly věnovat nejen ochraně životního prostředí, ale i kontrole dodržování příslušných předpisů pozornost už od počátku 60. let. Moderní odlučovací technika se však na Západě začala postupně vyrábět a v praxi uplatňovat teprve v závěru 20. století, závazné normy v tomto ohledu pak realizovala EU až v novém tisíciletí.

³⁸ ZAO, fond Sm KNV Ostrava, OVHE, kart. 55, inv. č. 404 A; tamtéž, kart. 64, složka Úpravy hraničních toků do r. 1983. Pro celý systém bylo typické množství odpovědných orgánů a institucí, jejichž kompetence se často vzájemně překrývaly, přitom trpěly neustále nedostatkem pracovníků a jejich dostatečného ohodnocení. Po vyhlášení tzv. Socialistické ústavy a změně správního systému země se její název změnil na Československou socialistickou republiku (ČSSR), sledované území se stalo součástí podstatně většího Severomoravského kraje (před krajskými úřady proto přibyla zkratka Sm).

³⁹ Podrobněji OLŠÁKOVÁ, D.: Československo, s. 66.

V průběhu 60. let musela československá strana řešit celou řadu konkrétních problémů, jež byly v literatuře již podrobněji popsány.⁴⁰ Namátkové kontroly vykazovaly výrazné zhoršení kvality odebrané provozní vody z řeky Odry; podniky neplnily příkazy ministerstva ani KNV. Pro důslednější kontrolu chyběli laboratořím odborníci, chemické rozborů vody neodpovídaly stanoveným předpisům. Ve všech zprávách se opakovaně zdůrazňovalo, že nedostatky podléhají společné kontrole s polskými orgány. V PLR ovšem nebyla situace o nic lepší, např. podíl zasolení Olše doly a hutěmi z jejího příhraničního území byl dle šetření Výzkumného ústavu vodohospodářského v Ostravě výrazně vyšší než ze závodů v ČSSR. Podle jeho zprávy Poláci otvírají nové doly, přitom pro odsolení neexistují technická řešení.⁴¹ Obě strany se shodovaly v tom, že by bylo ideální dosáhnout optimální hodnoty zasolení Odry v rozmezí kolem 400 mg/l Cl, k tomu by měly směřovat připravované plány vzrůstu vodnosti řeky vybudováním akumulacních nádrží. Uvažovalo se např. o prostoru dávkovací nádrže Heřmanický rybník, jež měla řešit funkci centrálního odvalu pro střední část OKR. Při jednáních na III. zasedání smíšené česko-polské komise koncem roku 1964 padaly i další návrhy, ty však kolidovaly s nepřipustností záboru zemědělských pozemků vysoké bonity. Řešení projektu se odsouvalo na další etapy i vzhledem k jeho finanční náročnosti.⁴²

Na české straně se stále zhoršovaly vlivy těžkého i chemického průmyslu. Znečištění vod odtékajících do PLR měla v druhé polovině 60. let zmírnit řada opatření. V oblasti těžby to mělo být snížení úniku uhlí do sedimentačních nádrží, vybudování ústřední skládky flotačních hlušin a jejich využití spalováním v elektrárně v Albrechticích (její dokončení však bylo plánováno až na rok 1972), zejména však cíl zajistit, aby neunikaly do vodních toků. Z hutí měla zejména NHKG snížit odtok fenolů z koksovy vybudováním dočišťovacích zařízení, VŽKG a další hutní závody oblasti měly dbát na dočišťování a likvidaci kyanidů. Průmysl chemický plánoval přemístění výroby dehtu z Ostravy do Valašského Meziříčí, měl také zajistit plynulou dodávku sulfitových výluhů do cementáren.⁴³

Ve druhé polovině 60. let se nepochybně v řešení problémů se znečištěním vodních toků výrazně odrážely již zmíněné programy MBP a Mezinárodní hydrologické dekády (1964–1974).⁴⁴ Z mých výzkumů vyplývá, že postupné, ale bohužel krátké politické uvolňování v celém východním bloku i v ČSSR umožnilo, aby manažeři a technici závodů ostravské průmyslové oblasti začali pravidelně zajíždět do zemí evropského Západu, aby tam načerpali nové zkušenosti v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí, resp. se pokoušeli získat dodávky moderních přístrojů. Např. v zápise z VIII. zasedání skupiny R z 11. května 1966 se zdůrazňuje nutnost organizovat zahraniční cesty expertů do západních zemí.

⁴⁰ PAVELČÍKOVÁ, N. – POPELKA, P.: Problém, *passim*; hlavní problém spočíval v tom, že zela hluboká propast mezi plány a požadavky na ochranu vodstva a enormními výrobními plány. V jejich důsledku nebyla vedení průmyslových podniků ochotna se ohlížet na životní a pracovní prostředí a raději platila pokuty, které sice státní orgány postupně zaváděly, ale jejich výše nepředstavovala pro kapitány průmyslu větší zátěž.

⁴¹ VÚV Ostrava byl založen jako pobočka pražského Hydrologického ústavu v roce 1942, jako důvod se uváděla zhoršená kvalita vod v povodí Odry a celková problematika nepříznivého vlivu OKR. Od roku 1951 se stal detašovaným pracovištěm stejnojmenného ústavu v Praze, v roce 1970 získal status pobočky. Dostupné z: <https://www.vuv.cz/index.php/cz/vyzkumne-odbory/pobočka-ostava> (cit. dne 20. 10. 2019).

⁴² ZAO, fond Sm KNV Ostrava, OVLH, kart. 64, složka V/7/964.

⁴³ Tamtéž, kart. 62, složka Různé.

⁴⁴ Viz pozn. č. 21; O jejich konkrétním dopadu ve sledované oblasti se mi bohužel nepodařilo najít dostatek referencí. V této souvislosti se otevírá řada otázek, souvisejících nejen s vědeckými výzkumy, jež probíhaly v rámci těchto programů. Jejich nastolení a řešení by měl sledovat další výzkum orientovaný na možnosti reálného uplatnění principů mezinárodní spolupráce v každodenní praxi zemí tzv. sovětského bloku.

Konkrétně se plánovaly cesty do Norska spojené s monitorováním úpravárenských procesů, pětidenní návštěva expertů v Bristolu (Anglie), kde fungovala největší úprava vod na světě, účast na mezinárodních konferencích apod. Spolupráci a zajištění konkrétního využití těchto zkušeností se snažila skupina prosadit i do finančních plánů obou zemí, zjistit reálný dopad jejich snah je velmi obtížné.⁴⁵ Víme, že plnění plánů nedosahovalo ani 50 %, kapacita plánovaných i dostavěných městských čistíren (konkrétně Český Těšín, Třinec, Karviná aj.) nestačila na objem odpadních vod z nově budovaných sídlišť. Průmyslové závody preferovaly provizoria, placení pokut a zvyšovaly havarijní stav všech příhraničních toků. Změnu politické situace (nástup tzv. normalizace) v dalších letech pak komplikovaly i přírodní katastrofy, zejména přívalové vody s následkem povodní (rok 1972). Plány výstavby se potýkaly s nedostatkem financí, neplněním dodavatelských smluv, náročností staveb na kvalitu prací. Už dostavěné čistírny musely být často vyřazeny z provozu, protože jejich kapacita nedosahovala ani 30 %.⁴⁶ Pro Ostravsko i jeho vztahy s polským příhraničím je nutno zmínit skutečnost, že v rámci Šikovy ekonomické reformy se plánovalo částečné snížení těžby uhlí pod Ostravou, snížení produkce koksu, modernizace stěžejních hutních i chemických závodů. Nástup tzv. normalizace v ČSSR tyto plány zastavil nejen v souvislosti s odmítnutím reformy a emigrací jejího tvůrce, ale zřejmě také proto, že by znamenaly ohrožení pracovního trhu.⁴⁷

Československo-polská spolupráce pod vlivem mezinárodních trendů

Problémy neutěšeného stavu životního prostředí nezasahovaly pouze ČSSR a Polsko, týkaly se všech států tzv. východního bloku. Jeho vlivy neznaly hranice, zasahovaly tedy často i na území, která k bloku nepatřila (např. Rakousko). Je třeba také zdůraznit, že na evropském Západě byl od poloviny 60. let 20. století environmentální vývoj stále intenzivněji sledován, zaváděla se nová technologická opatření, technické prostředky, ale také kontrola jejich účinnosti. Mezinárodní instituce ochrany přírody ovšem existovaly už mnohem dříve, vlivy lidské činnosti na stav životního prostředí však zprvu nehrály v jejich plánech významnější roli. První pokusy o zařazení ČSR do jejich aktivit lze zaznamenat už po roce 1945, kdy vznikla např. Evropská hospodářská komise OSN, později pro životní prostředí tak významná; únor 1948 je na dlouhou dobu přerušil. Teprve v roce 1954 se zúčastnily delegace SSSR a NDR generálního shromáždění Mezinárodní unie na ochranu životního prostředí, o dva roky později se rozjel na její V. shromáždění do Velké Británie i pozdější ředitel čsl. Státního úřadu památkové péče a ochrany přírody Jaroslav Veselý. Na půdě IUCN (International Union for Conservation of Nature and Natural resources)⁴⁸ se pravidelně setkával také se zakladateli polského ochránářského úsilí Władysławem Szaferem a Walery Goetelem. Ve druhé polovině 60. let byl založen Východoevropský komitét IUCN na shromáždění, jež se konalo v Praze a v Krkonošském národ-

⁴⁵ ZAO, fond Sm KNV Ostrava, OVHE, kart. 64, složka 1965–1966.

⁴⁶ Tamtéž, složka 1966 – jednání skupiny R; dále též kart. 60, složka Český Těšín, kart. 61, složka Ostrava – kanalizace.

⁴⁷ Podrobněji PAVELČÍKOVÁ, N.: Řešení, s. 105; hrozbu nezaměstnanosti nemohlo řešit ani zrušení pracovních sobot v hornictví, jež ostatně záhy nahradil krajský výbor KSČ pod vedením svého „normalizátora“ tzv. Mamelovými sobotami.

⁴⁸ IUCN zdaleka nebyla jedinou mezinárodní organizací, která se zabývala životním prostředím, a navíc lze i namítat, že už podle svého názvu věnovala pozornost mnohem více ochránářství než tvorbě životního prostředí. Její akce nepředstavovaly z hlediska problematiky sledované touto studií významnější faktor.

ním parku v září roku 1967. Do čela komitétu zvolili delegáti polského zástupce Tadeusze Szczęsneho, členy vedení se stali za Polsko také J. Dziedzica a Jadwiga Gawłowska, vědec-kou sekretářkou M. Lexová z ČSSR.⁴⁹

Za odraz obecného způsobu uvažování o životním prostředí na přelomu 60. a 70. let 20. století lze považovat pro další vývoj významnou pozornost OSN věnovanou problematice jeho znečišťování, mimo jiné i v česko-polském příhraničí. Ta se datovala už od podzimu roku 1968, kdy navštívila delegace OSN Ostravu; v květnu 1971 se stalo toto město společně s Prahou a Katovicemi místem konání konference Výboru pro životní prostředí Evropské komise OSN. Ostrava a Katovice byly vybrány jako modelový příklad vlivu těžkého průmyslu na hustě zabydlené území a krajinu.⁵⁰

Pražská konference se pak zaměřila na ekologické náklady ekonomického rozvoje evropských zemí. Zúčastnilo se jí na 300 delegátů z Evropy a z mezinárodních organizací, kteří poprvé předložili podrobné zprávy o situaci ve svých zemích. Diskuse se pak zaměřila na výzvy ke komplexnímu integrovanému přístupu k „řízení“ životního prostředí a ke kritickému pohledu na nepřetržitý ekonomický růst. Na sto shromážděných příspěvků zdůrazňovalo zhoršování životního prostředí způsobené konkrétními sektory (výroba energií, hutnický a chemický průmysl, výstavba) a problémy týkající se hospodaření s odpadem apod.⁵¹

První konference OSN k životnímu prostředí se konala ve Stockholmu v roce 1972, státy tzv. východního bloku se jí však nezúčastnily na protest proti tomu, že nebyla pozvána NDR. Konference vydala tzv. Stockholmskou deklaraci, jež obsahovala celkem 26 principů ochrany a tvorby životního prostředí, přijala akční plán se 109 doporučeními. Pod jejím vlivem vytvořila Evropská rada na svém summitu konaném v Paříži v říjnu roku 1972 Komisi k přípravě konkrétních opatření řešících otázky životního prostředí.⁵² První evropský akční plán pro tuto oblast byl záhy vytvořen na léta 1973–1976.

V oblasti mezinárodní spolupráce se ovšem od roku 1970 výrazně proměnil trend z konce 60. let, a to opět pod vlivem změněné politické situace. V ČSSR nastal po její okupaci státy Varšavské smlouvy výrazný odklon od spolupráce v rámci MBP a naopak – opětovný příklon ke vzájemným vztahům se SSSR a ostatními státy východního bloku. Další vývoj ovlivnily také rozsáhlé personální čistky, v čele orgánů, které měly nadále rozvíjet mezinárodní spolupráci, se ocitli noví lidé. Paradoxně však právě tato personální obměna vedla ke vzniku nového vědního oboru – vědy o ekologii, která se postupně začala rozvíjet i na území ČSSR. (viz dále). Už na zasedání Mezinárodní unie biologických věd v Montreux v roce 1967 vznikl podnět pro založení nové ekologické sekce unie. V její přípravné skupině reprezentoval socialistické státy Kazimierz Patalas z Polska, do dvanáctičlenného

⁴⁹ GAWŁOWSKA, Jadwiga: Międzynarodowa konferencja w Pradze w sprawie nauczania ochrony przyrody. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 1968, č. 1. její akce nepředstavovaly z hlediska problematiky sledované touto studií významnější faktor.

⁵⁰ VANĚK, M.: Nedalo se, s. 29. Viz též JUŘICA, M.: Životní prostředí, s. 110; Pražské konferenci, jež byla jakýmsi předstupněm dále zmíněné konference OSN v roce 1972, věnují pozornost kromě Iris Borowy (viz níže) také čeští autoři D. Olšáková a J. Janáč: OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J.: On the road, passim. V jednom z materiálů KNV v Ostravě se uvádí, že toto setkání iniciovala ČSSR, což potvrzují i autoři zmíněných publikací. Srov. ZAO, fond Sm KNV Ostrava, odbor oblastního plánování, inv. č. 68, kart. 20.

⁵¹ BOROWY, Iris: The 1971 Prague Conference on Problems Related to Environment—A Forgotten Contribution to International Environmentalism. In: Environment & Society Portal, *Arcadia*, Spring 2019, no. 11. Podrobnější seznámení s jednáním této konference by jistě poskytlo pro sledované téma zajímavé podněty.

⁵² Podrobněji OLŠÁKOVÁ, D.: Československo, s. 72–73.

výboru International Association for Ecology byli zařazeni tři představitelé socialistického bloku – za ČSSR dlouhodobý člen MBS Jan Květ. To byl velký úspěch, jenž potvrzoval význam spolupráce ve vědě a výzkumu mezi Východem a Západem. V ČSSR přes různé komplikace vyvrcholil tento vývoj vznikem Ekologické sekce České biologické společnosti ČSAV v roce 1978.

Ohlas těchto výzkumných a vědeckých aktivit v reálném životě byl sice značně rozporuplný, nicméně významné bylo už to, že je musely určitým způsobem reflektovat i mocenské orgány. Podle svědectví D. Olšákové se na území ČSSR později podařilo prosadit monitorování stavu životního prostředí zejména díky spolupráci československých vědců na půdě MBP. Do tohoto projektu se zapojil např. Institut hygieny a epidemiologie v Praze, který také působil jako referenční stanice Světové zdravotnické organizace a Rady vzájemné hospodářské pomoci.⁵³

Představitelé východního bloku hledali od přelomu 60. a 70. let společné postupy nejen na globální úrovni. Do systému ochrany životního prostředí začal zasahovat jejich ústřední ekonomický orgán – RVHP. Zaštiťovala se přitom programem integrace vědeckého výzkumu států východního bloku probíhajícím v rámci tzv. vědeckotechnické revoluce, jež se stala v 70. letech spíše symbolickým kultovním znakem tzv. reálného socialismu než původně proklamovaným komplexem podpory a využívání nových vědeckých poznatků.⁵⁴

V rámci RVHP se objevily první pokusy o mezinárodní spolupráci na poli ochrany přírody v dubnu roku 1971. Dne 28. dubna byla na XXVII. zasedání podepsána smlouva o vědecko-technické spolupráci na komplexním programu *Vypracování opatření na ochranu přírody*. V březnu roku 1972 vznikla při RVHP Rada pro ochranu a zlepšování životního prostředí při stálém výboru pro vědu a techniku, od ní se odvíjelo stejné institucionální zajištění těchto otázek ve všech členských zemích.⁵⁵ Důraz se kladl zejména na oddíl II. dohody, věnující pozornost ochraně ekosystémů a krajiny. Vedle obou československých ústavů památkové péče a ochrany přírody se zapojil do těchto aktivit také Základ Ochrany Přírody Polské akademie věd v Krakově, reprezentovaný prof. K. Zabiewskim a doc. J. Gawlowskou. Téměř výhradní zaměření těchto institucí (podobně jako tomu bylo i u IUCN) na ochranu ekosystémů ovšem znamenalo, že otázky znečištění prostředí pod vlivem průmyslových zplodin zůstávaly mimo centrum jejich pozornosti.⁵⁶ Dokonce i z Prahy a Ostravy zaznívaly hlasy, že NDR, Maďarsko a Polsko se věnují více ochraně než tvorbě životního prostředí.⁵⁷

⁵³ Tamtéž, s. 73. Bohužel se mi nepodařilo najít žádné konkrétní údaje o zapojení polských vědců do těchto aktivit, ovšem na základě dalšího vývoje zejména v 80. letech lze předpokládat, že bylo minimálně stejně aktivní jako v případě českých odborníků.

⁵⁴ Vědeckotechnická revoluce je pojem, jenž použili autoři v podstatě světoznámého díla vzniklého pod vedením Radovana Richty (RICHTA, Radovan: *Civilizace na rozcestí*. Praha 1966). Původně se stalo toto dílo jedním z východisek československého obrodného procesu konce 60. let. V letech tzv. normalizace byl pojem jako mnoho jiných termínů postupně téměř zcela vyprázdněn, což dokazuje i osud snah o jeho prosazování v oblasti ochrany životního prostředí. Poukázala jsem na to mimo jiné v již zmiňované studii PAVELČÍKOVÁ, N.: Řešení, s. 120–129; Moje úvahy o tzv. autoritativním diskurzu v letech pozdního socialismu v prostředí SSSR a východního bloku vycházejí z díla původně sovětského autora, v současnosti profesora Kalifornské university v Berkeley Alexeje Jurčáka. Viz JURČÁK, Alexej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo : poslední sovětská generace*. Praha 2018.

⁵⁵ ZAO, fond Sm KNV Ostrava, Odbor oblastního plánování, inv. č. 68, kart. 20.

⁵⁶ GAWŁOWSKA, Jadwiga – LEWANDOWSKI, Andrzej: Uchwała Międzynarodowego Seminarium dotycząca zagadnień wychowania w zakresie ochrony przyrody i ochrony środowiska w planach nauczania krajów wschodniej Europy. *Chrońmy Przyrodę Ojczyznę*, 1972, 3, s. 99–103.

⁵⁷ ZAO, fond Sm KNV Ostrava, Odbor oblastní plánování, inv. č. 68, kart. 20.

Evropské hospodářské společenství ratifikovalo v roce 1979 Bernskou úmluvu o ochraně evropské flóry a fauny. V 80. letech pokračovala mezinárodní jednání o konkrétních problémech, věnovaná např. ochraně lesů ohrožených devastací pod vlivem znečištění ovzduší, zejména v první polovině desetiletí se jich účastnily delegace obou sledovaných zemí. Došlo také konečně k zařazení environmentální politiky do primárního evropského právního kodexu, konkrétně v rámci Jednotného evropského aktu (dále JEA), jenž byl zařazen do Smlouvy o EHS pod článkem 100a.⁵⁸ Vlivy některých základních prvků evropského environmentálního zákonodárství pak pronikaly i do právního systému obou sledovaných zemí. Výrazněji se to projevilo např. v rámci novely československého zákona o životním prostředí č. 65/1986 Sb., jež nahradila původně plánovaný nový primární zákon o státní ochraně přírody. Ačkoliv jinak nepřinesla nic příliš nového, dost výrazně utužila sankce za znečišťování vodstva a ovzduší (pro právnické subjekty až do výše 250 000 Kčs).⁵⁹ Nepodařilo se prosadit formulaci moderního zákona, jenž by reflektoval množství nových faktorů ovlivňujících současný stav životního prostředí.

Vzájemné československo-polské akce v příhraničí v letech 1970–1989, obrat po roce 1990

Násilné přerušení tzv. obrodného procesu v ČSSR obsazením země vojsky Varšavské smlouvy odstartovalo období tzv. normalizace. V jeho počátku realizovaná federalizace státu ovlivnila i další vývoj péče o ochranu životního prostředí. Obě nově vzniklé republiky vybudovaly v rámci federace své vlastní mocenské orgány (národní rady a vlády), do jejichž gesce spadaly konkrétní otázky řízení environmentálního vývoje.

Posun v pozornosti decizní sféry vůči problematice životního prostředí se začal projevovat už od roku 1970 (její orgány zpravidla uváděly, že tyto jejich aktivity probíhají na podnět rady RVHP). V říjnu toho roku se uskutečnilo v Ostravě společné zasedání KV KSČ a Sm KNV nazvané *Hlavní směry dalšího všestranného rozvoje životního prostředí a socialistického životního stylu v Sm kraji na všech stupních činnosti*.⁶⁰ Rada KNV v téže době schválila hlavní směry rozvoje životních podmínek a životního stylu na dalších pět let (1971–1975) a uložila všem podnikům, aby zpracovaly podobný výhled na pětiletku a operativní plány na jednotlivá léta. Ze strany dalších zainteresovaných institucí (např. České vědecko-technické společnosti) se ovšem často ozýval názor, že realizaci všech těchto plánů brání nejen enormní požadavky na objem výroby těžkého průmyslu, ale také obrovská „přeorganizovanost“ postupů, překrývání kompetencí odpovědných institucí, nedostatečné finanční a personální zajištění akcí apod.⁶¹ V roce 1971 zřídila vláda ČSR usnesením č. 11 z 20. ledna Radu pro životní prostředí, ta však byla spíše poradním a koordinačním orgánem. Začala vydávat také svůj informační zpravodaj, který zveřejňoval jednak nové poznatky vědeckého typu, ale také celostátní projekty, zabýval se i situacemi v jednotlivých regionech České republiky včetně Ostravska. Koncem toho roku pak byly vytvořeny cca patnáctičlenné krajské komise, jež měly koordinovat činnost všech orgánů

⁵⁸ VEBER, Václav: *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha 2004, s. 330. Mezinárodní konference o ochraně lesů se konala v roce 1983.

⁵⁹ Podrobněji PAVELČÍKOVÁ, N.: Řešení, s. 122.

⁶⁰ ZAO, fond Sm KNV Ostrava, Odbor oblastního plánování, inv. č. 68, kart. 20.

⁶¹ Tamtéž.

zodpovědných za ochranu a tvorbu životního prostředí.⁶² Od počátku 70. let (v Polsku už o něco dříve) byl pro ČSSR a PLR typický boom vydávaných odborných periodik a literatury zabývající se problematikou environmentálního vývoje a soudobého stavu životního prostředí (výsledky biologických, biochemických, geografických, geomorfologických výzkumů apod.). Nebylo tedy problémem se s touto tematikou blíže seznámit, v depozitářích vědeckých a odborných knihoven se hromadily ročníky odborných časopisů i monografie věnované environmentu z nejrůznějších úhlů pohledu. Ovšem je třeba si uvědomit, jaký měla tato literatura okruh zájemců. K běžnému čtenáři se informace o stavu prostředí, v němž žije, dostávaly jen velmi sporadicky.

Další vývoj v oblasti československo-polských vztahů se měl odvíjet na základě nové bilaterální smlouvy o zajištění postupného snižování znečištění příhraničních vod, jejíž přípravu zahájilo 12. zasedání Československo-polského výboru pro hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci. Tu pak měla dále zjišťovat pravidelná zasedání již uváděné skupiny R. Odra v té době stále ještě vykazovala velmi vysoký IV. stupeň znečištění zejména fenolovými odpady, výstavba průmyslových čistíren se stále opožďovala. XII. jednání skupiny R se uskutečnilo od 28. září do 3. října 1970 v Piešťanech. Jednání vycházelo ze směrných plánů do roku 1980, které byly vypracovány v 60. letech, v rámci jejich směrníc se pohyboval i plán na další pětiletku (1971–1975). Polská strana předložila nový směrný plán až do roku 1990.⁶³ Je ovšem otázkou, nakolik byly podobné dlouholeté plány reálné. Praxe totiž neustále zaostávala i za plány pětiletými, problémy se opakovaly. Patřila k nim např. nespolehlivost dodavatelů potřebných zařízení (či dokonce problémy s uplatněním zakázek, neboť tuzemská výroba potřebná zařízení nevyráběla, bylo nutno je zajišťovat drahými nákupy v západních zemích). Zařízení starších čistíren odpadních vod často již nefungovalo nebo neodpovídalo současným potřebám, také se zajištěním nutných oprav či rekonstrukcí byly potíže. V ČSSR cirka 30–40 % čistíren stále nepracovalo na plný výkon, výstavba a vybavování nových se nadále opožďovalo. Významnou roli hrála samozřejmě i nekázeň výrobců. Pro průmyslové závody (ale i stavebníky, zemědělce) bylo pořád výhodnější platit pokuty než zavádět nové, drahé technologie. Všem krajským a také celé řadě okresních měst se až do počátku 80. let stále udělovaly výjimky ze zákona o ochraně čistoty vod.⁶⁴ Na stav řek odtékajících na sever si opakovaně stěžovala polská vláda.⁶⁵ Velmi podobné problémy ovšem vykazovala i polská strana. Vodohospodářskou situaci dále komplikovaly také nepředvídatelné přírodní jevy, bylo nutno budovat protipovodňovou ochranu, ve sledovaných letech se jednalo především o signalizační zařízení.⁶⁶

Situace se stavem ovzduší byla ještě horší, podle údajů Evropské hospodářské komise OSN bylo Československo zatížením svého území – zejména pokud šlo o kyslíčnický sířičitý třetí na světě. Týkalo se to především severních Čech, ovšem občas probleskovaly i zprávy o problémech na Ostravsku. Na dalším zasedání skupiny R, jež se konalo v květnu roku

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž, fond Sm KNV, Odbor vodního hospodářství a energetiky, kart. 65, složka Protokoly o jednání zmocněnců vlád.

⁶⁴ Podle zprávy Ekologické sekce České biologické společnosti ČSAV jich na počátku 80. let platilo v celé zemi na tři tisíce. Příčinami rozporu mezi povědomím politických elit o rozsahu a hloubce ekologické krize v ČSSR a neschopností (nemožností) toto vědomí přetavit v dostatečně účinnou politiku se podrobněji zabývá M. Spurný. Srov. SPURNÝ, M.: Mezi vědou a politikou, s. 277–281.

⁶⁵ VANĚK, M.: Nedalo se, s. 44 (o stavu ovzduší podrobněji na s. 45).

⁶⁶ Tamtéž.

1971 v Sopotech, seznámila česká strana polské spolupracovnice s plánem vybudování nové tepelné elektrárny v Dětmarovicích a připustila, že po dokončení (plánovaném na rok 1976) se zhorší stav ovzduší v jejím okolí. Nový typ mechanicko-biologické ČOV by měl zajistit alespoň eliminaci znečištění řeky. Hlavním bodem jednání pak byla příprava vystoupení zástupců obou zemí na chystané konferenci OSN k životnímu prostředí ve Stockholmu; měli zdůraznit úspěchy československo-polské bilaterální spolupráce v oblasti zabezpečení čistoty vod. Dopadlo to ovšem tristně – jak jsem již uvedla, nakonec se státy východní Evropy konference na protest proti eliminaci NDR vůbec nezúčastnily. Na dalších jednáních skupiny R se až do roku 1973 upřesňovaly podmínky již zmíněné nové československo-polské dohody o vodním režimu v příhraničí na Odře, Olši, Bělé a Zlatém potoce (stará dohoda z roku 1958 už vůbec nevyhovovala). Součástí jednání se v roce 1973 stalo také představení nové československé automatické čistící stanice typu NAIADA, jejíž postavení se plánovalo mimo jiné také v polském příhraničním městě Chałupki.⁶⁷

Celkový stav přírodního prostředí sledovaný z obecnějších úhlů pohledu se samozřejmě netýkal pouze příhraničních vod a ovzduší v centrech obou příhraničních průmyslových oblastí – ostravské a hornoslezské. Od počátku 70. let se v obou zemích stále častěji objevovaly vědecké studie geologů, geodetů, biologů, zdravotníků a dalších odborníků, kteří varovali před pokračující devastací území průmyslových oblastí i jejich širokého okolí. Ve sledované oblasti to byly především Beskydy na obou stranách hranice, jež zasahoval prašný a plynný spad ze závodů těžkého průmyslu; v nich pramenily (nebo přes jejich údolí tekly) přítoky řek, jejichž znečištění ohrožovalo celé okolí. Zdevastované lesní porosty i půdu zasahovaly ničivě povodně, prudké deště, jež smývaly svrchní zeminu; vědci už v 70. letech upozorňovali i na další nebezpečí – krajina zbavená přirozených vodních nádrží a kvalitního půdního povrchu dostatečně nezachycovala dešťovou vodu, ohroženy byly zejména spodní vody. Problém byl mimo jiné v tom, že všechny tyto odborné zprávy, jež vznikaly buď z iniciativy vědeckých institucí, nebo postupně pak i na zakázku decizní sféry, byly před veřejností utajovány. A státní správa, jejímž představitelům byly vědecké analýzy adresovány, bohužel nedisponovala dostatečným zájmem úředníků, kteří by si všimli, že varování jsou rok od roku stále stejná a situace se nezlepšuje. Výsledkem bylo, že vědecká sféra v letech tzv. normalizace v ČSSR (či v Polsku zmítaném periodickými politickými i ekonomickými krizemi) nedisponovala možnostmi, jak reálnou situaci zlepšit. Vedení obou zemí se stále soustřeďovala na interní proklamace svého zájmu o životní prostředí a vytvářela dlouhodobé koncepce, jejichž naplnění zůstávalo velkou otázkou. Např. polská vláda vyhlásila program pod názvem *Založení programu ochrany šrodowiska w Polsce do 1990 r.* v březnu roku 1975.⁶⁸ Měl to údajně být komplexní plán nejen ochrany, ale také vytváření příznivého životního prostředí, v 80. letech na něj pak navazovaly další dost chaoticky zřízované projekty celostátního i místního významu.

Na Ostravsku se však během 70. let situace přece jen poněkud zlepšila. Podle zprávy zemědělského odboru KNV pro KV KSČ z konce roku 1974 se od počátku 60. let snížil úlet z hutních provozů v důsledku jejich modernizace celkem o 50 % (tuhé emise o 40 %,

⁶⁷ Tamtéž. 70. léta byla v oblasti životního prostředí významná zejména vzhledem k tomu, že se začaly postupně využívat zcela nové energetické zdroje – nafta, mazut, zčásti také elektrina, vyráběná v atomových elektrárnách. Ty měly vytlačit zejména nekvalitní hnědé uhlí a lignit, jež byly největšími zdroji znečištění. Zavádění nových, netradičních zdrojů se na evropském východě opožďovalo vzhledem k jeho celkovému pokulhávání za vývojem techniky a technologií v zemích západního světa.

⁶⁸ LISICKA, H.: Programy, (nestr.).

plynné o 10 %). Přesto se hutě stále ještě podílely největším objemem na vypouštění plyných škodlivin (cca 70 %). Výrazný podíl znečištění ovzduší přinášel také chemický průmysl, doprava a spalování nekvalitního hnědého uhlí domácími topeništi; problémem zůstávaly hlavně zastaralé Vratimovské papírny, které navíc postrádaly čistírnu odpadních vod; jejich nahrazení modernější výrobou v Paskově se protáhlo až do roku 1983. Podobný problém znamenaly chemické závody i v oblasti znečištění řek, neboť stále nedokázaly realizovat výstavbu a uvedení do provozu svých vlastních čistíren.⁶⁹ Podle souhrnné zprávy pro KV KSČ z roku 1974 se však přesto kvalita vody v Odře až po její soutok s Ostravicí za posledních deset let čtyřikrát zlepšila. Tato zpráva znovu zdůrazňovala význam realizace dohody s PLR o zlepšování kvality vody v příhraničních řekách.⁷⁰

V obou zemích sice vznikala už od poloviny 70. let také dobrovolná veřejná hnutí a organizace sledující stav životního prostředí, mohla však ovlivnit jen dílčí, v podstatě méně významné dopady jeho devastace, navíc byla často ve své působnosti omezována či dokonce umlčena.⁷¹ Na polské straně rozvíjela své aktivity např. Liga Ochrany Przyrody a další dobrovolné organizace, jež se snažily aktivně působit i mezi prostými obyvateli průmyslových center. Přesto v obou zemích dlouho přetrvávala velmi nízká informovanost většiny obyvatelstva ze strany decizní sféry např. o vlivu špatného životního prostředí na jeho zdraví (ale také o obrovských ekonomických ztrátách způsobených nedostatkem péče o environment). V průběhu 80. let se vztahy obou zemí v tomto směru dost výrazně změnily. V Polsku vzniklo Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, které předložilo v dubnu roku 1983 veřejnosti nový střednědobý plán ochrany životního prostředí a snažilo se přenést své aktivity i na úroveň regionálních politik.⁷² Stále sílily oficiální protesty polské strany proti neschopnosti ČSSR snižovat znečištění Odry, ve druhé polovině 80. let se rozvinuly mezi oběma zeměmi konflikty související s návrhy na rozvoj koksárenství v blízkosti společných hranic. Významný německý vědec Wolf Oschlies sumarizoval na přelomu 80. a 90. let vztahy mezi zeměmi východního bloku, hovořil dokonce o jistém druhu *ekologické války* mezi nimi.⁷³

V průběhu 80. let se pod vlivem pokračující ekonomické krize mimo jiné v Polsku zastavil růst produkce těžkého průmyslu a v důsledku toho se zmírnily jeho vlivy na znečištění vodstva i ovzduší.⁷⁴ V 80. letech se dále rozvíjel zájem odborných a vědeckých pracovníků na obou stranách hranice o problémy v oblasti životního prostředí, vznikaly i společné akce. Centrem výzkumů se staly zejména vysoké školy, na české straně to byla ve sledovaném regionu Pedagogická fakulta v Ostravě, na polské např. fakulta biologie

⁶⁹ ZAO, fond Sm KNV Ostrava, Odbor zemědělství, kart. 51, sign. 409.

⁷⁰ Tamtéž. Souhrnné zprávy podávaly také obvodní komise pro řešení stavu životního prostředí. V této souvislosti se objevila v roce 1974 např. kuriózní informace, že na polské straně Olše se objevila rozsáhlá skládka odpadků, jež měly původ v Českém Tešíně.

⁷¹ Miroslav Vaněk v této souvislosti uvádí např. TIS, Svaz pro ochranu přírody a krajiny. Ten se však musel v roce 1979 „dobrovolně“ rozpustit, místo něj ÚV KSČ spolu s ministerstvy nadekretovaly vznik Českého svazu ochránců přírody, jenž se měl stát zcela formálně jeho nástupcem, ve skutečnosti však vyvíjel činnost pod dohledem stranických a státních orgánů. VANĚK, M.: Nedalo se, s. 32–41. Viz též SPURNÝ, M.: Mezi vědou, s. 277.

⁷² LISICKA, H.: Programy, (nestr.).

⁷³ OSCHLIES, Wolf: *Öko-Kriege in Osteuropa. : Ausgewählte Tatorte grenzüberschreitender Umweltzerstörung* Köln 1990. Zajímá jej především československo-maďarský spor o obří vodní dílo Gabčíkovo-Nagymaros, ovšem zmiňuje i letité spory mezi ČSSR a Polskem.

⁷⁴ Ve svých studiích zveřejněných po roce 1990 to dosvědčuje např. Dariusz Ciszewski, profesor krakovské University of Science and Technology a Slezské univerzity v Katovicích, jenž se zabývá problematikou znečištění vodstva. Viz např. CISZEWSKI, D.: Wptyw, passim.

a ochrany životního prostředí Uniwersytetu Śląskiego v Katovicích nebo Institut ekologie průmyslových oblastí v tomtéž městě, založený už v roce 1972 pod patronací Světové zdravotnické organizace. V říjnu roku 1985 se konala společná česko-polská konference k problematice životního prostředí v Těrlicku.⁷⁵

Zajímavá z tohoto pohledu by byla jistě také vzájemná komparace aktivit, které postupně zaznamenávaly růst nespokojenosti obyvatelstva těch oblastí obou zemí, kde se provádělo povrchové i hlubinné dobývání nekvalitního hnědého uhlí, kde převládala těžký průmysl, ovzduší navíc zasahoval únik škodlivých látek z blízkých chemiček apod. Pokud jde o české země, projevy nespokojenosti se stavem ovzduší a jeho vlivem na zdraví obyvatel výrazně narůstaly koncem 80. let pouze v severních Čechách. Na Ostravsku, kde zaznamenávali lékaři a další odborníci neméně znepokojivý vývoj zdravotního stavu obyvatel (zejména dětí), nelze až do roku 1989 žádné veřejné protesty zaznamenat.⁷⁶

Problémem devastace životního prostředí se od počátku 80. let začal zabývat disent obou sledovaných zemí. V ČSSR je z tohoto hlediska zajímavý dokument Charty 77 č. D176 nazvaný *Zpráva o stavu životního prostředí*, zpracovaná signatáři Charty 77, jenž vznikl pod vlivem jejich kontaktů s oficiálními představiteli Ekologické sekce Biologické společnosti ČSAV v roce 1981.⁷⁷ Pro sledovanou problematiku je zpráva pozoruhodná tím, že zdůrazňuje přesah čistě odborného zájmu o životní prostředí do reálného života člověka. Konkrétně se dotýká i základních témat této studie – znečištění řek a ovzduší. Jako jejich hlavní zdroj uvádí těžký průmysl, mezi zplodinami průmyslu nejvíce ohroženými oblastmi ČR uvádí mimo jiné také Beskydy, ale i Jeseníky. Zmiňuje dokonce vzájemné česko-polské vlivy, ovšem paradoxně v opačném gardu, než sleduje předkládaná studie. Podle ní zasahují území Jizerských a Orlických hor exhalace polského průmyslu a celkově tak zhoršují situaci severních Čech. Zpráva se zabývá také špatným zdravotním stavem obyvatelstva průmyslových oblastí, zejména dětí (jak jsem již uvedla, v plné míře to platilo pro Ostravsko). Mezi závěrečnými návrhy opatření figuruje vedle požadavku na zveřejňování zpráv o stavu životního prostředí také otevření trojstranného jednání mezi Československem, Polskem a NDR, jehož cílem by byla koordinace opatření zamezujících dalšímu zhoršování životního prostředí v příhraničních oblastech.⁷⁸ Na Ostravsku se ovšem o iniciativách Charty 77 vědělo jen velmi málo, signatáře tu po zcela marginálním zájmu z doby svého vzniku získala teprve kolem Vánoc roku 1988. Jejich vnímání problémů životního prostředí pak v průběhu dalšího roku spíše než na celostátní akce navazovalo na vliv z Polska. Polský disent oslovoval širokou veřejnost účinněji jak vzhledem ke svému daleko masovějšímu záběru, tak i pod vlivem politického „tání“ a rychlejšího uvolňování cenzury poté, co se vyhlášením válečného stavu komunisté definitivně zdiskreditovali a ztratili reálnou moc. Vzájemnou spolupráci a šíření informací podpořil vznik Polsko-československé solidarity mezi vysokoškolskými studenty ve Vratislavi,⁷⁹ jež začala koncem 80. let podporovat

⁷⁵ Sborník z konference měla vydat Pedagogická fakulta v Ostravě v roce 1986, bohužel se mi nepodařilo jej najít v katalogu Univerzitní knihovny OU v Ostravě ani v žádné z dalších celostátních či regionálních odborných knihoven.

⁷⁶ Také tuto skutečnost zaznamenal ve své uváděné studii Miroslav Vaněk, ale nijak ji blíže neanalyzoval. VANĚK, M.: *Nedalo se*, s. 65.

⁷⁷ Tamtéž, s. 71–73. Signatáři Charty 77 se účastnili řady zasedání Ekologické sekce Biologické společnosti ČSAV, text zprávy D176 390 byl zpracován na základě jejich podkladů.

⁷⁸ Podrobněji PREČAN, Vilém – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: *Charta 77 : Dokumenty 1977–1983*. Praha 2007, D176, *Zpráva o stavu životního prostředí*, zpracovaná signatáři Charty 77, s. 381–390.

⁷⁹ BLAŽEK, Pavel: Československo a polská krize 1980–1981. *Securitas imperii XX/2012*, s. 58–75.

i veřejné ekologické aktivity. Jejich ohlas postupně pronikal i do česko-polského příhraničí, kde celkový neutěšený stav životního prostředí vyvolával protesty z polské strany a vedl k pokusům o navázání vzájemných kontaktů při jejich organizaci. Pod vlivem vzájemné spolupráce vznikl z iniciativy několika představitelů disentu dne 5. září 1989 Severomoravský ekologický klub (dále SEK). K jeho akcím pořádaným společně s Poláky patřily pak v průběhu podzimu zejména demonstrace, namířené proti plánované výstavbě obří koksovny ve Stonavě. Na rozdíl od polského Cieszyna, kde měly masovou účast, sice protestujících na české straně byly pouhé desítky; SEK však informoval velmi podrobně také pražské signatáře Charty, kteří reagovali šířením letáků a hesel po celém území Česka.⁸⁰ Druhá z demonstrací se už měla konat nejen v Těšíně, ale také v Praze. Bezpečnosti se sice podařilo signatáře ekologického hnutí zadržet a obě české demonstrace prakticky zmařit, nicméně šíření informací mezi širší veřejnost už zabránit nedokázala.

Celková situace v obou sledovaných zemích se ovšem v průběhu podzimu roku 1989 už výrazně proměňovala. V Polsku probíhala jednání v rámci „kulatého stolu“, první opatření v oblasti ekologie vyhlásila nově vytvořená vláda Tadeusze Mazowieckého už koncem roku 1989. Nový ministr životního prostředí D. Kamiński odmítl dlouhodobý plán z roku 1988 a v létě 1990 předložil Sejmu dokument odpovídající změnám v oblasti ekonomiky (privatizace, návrat k tržnímu hospodářství). Ten vycházel z nedávno vydané *Deklarace ekorozvoje*,⁸¹ ve své druhé verzi byl prodiskutován s řadou ekologických iniciativ. Velmi podobný postup zvolily také nové vrcholné orgány Československa; především bylo už koncem prosince 1989 vytvořeno samostatné ministerstvo životního prostředí, v jehož čele stál Bedřich Moldan, jeho kolega Josef Vavroušek zaštil Federální výbor pro životní prostředí. Už v prvních dvou letech následovala v obou zemích doslova smršť zákonodárných opatření, jež neměla pouze deklarativní charakter, ale výrazně zasahovala i do reálných podmínek životního prostředí. Z hlediska sledovaného tématu k tomu bezesporu přispěla restrukturalizace těžkého průmyslu v ostravské průmyslové oblasti. Především to byl útlum těžby uhlí v ostravské části OKR, jež proběhl v letech 1992–1994, privatizace, postupná modernizace železářských a chemických komplexů, jež urychleně ukončily zastaralé, ekologicky nevyhovující výrobní postupy. Definitivně skončila např. výstavba koksovny ve Stonavě, jež byla důvodem zmiňovaných protestů ekologických iniciativ na obou stranách hranice. Ekologie se stala předmětem veřejného zájmu, pravidelného monitoringu a zveřejňování nežádoucích jevů. Tyto změny jistě neproběhly bez neúspěchů a komplikací, např. velkých sociálních otřesů v oblasti pracovního trhu. Sledování důsledků tohoto procesu se postupně stává tématem multioborových výzkumů, v nichž se i před historií obou zemí otevírá řada nových otázek.

Závěr

Vzájemné československo-polské vztahy v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí se odvíjely ve druhé polovině 20. století v závislosti na celkové situaci obou zemí. Největší pozornost si vyžádalo především obrovské znečištění řek, jež z rozvodí v českých zemích odtékaly přes území Polska do Baltského moře. Podobně jako znečištění ovzduší je od 50. let 20. století ovlivnilo uplatňování Stalinského plánu přetvoření přírody, spoje-

⁸⁰ Vliv polských médií na veřejné mínění na Ostravsku byl od poloviny 80. let enormní a určitě přispěl k dosud nebyvalé aktivizaci obyvatelstva celého slezsko-severomoravského příhraničí.

⁸¹ *Środowisko i rozwój Polski. Deklaracja ekorozwoju*. Warszawa – Białystok 1990.

né na Ostravsku a v polském Slezsku s enormním důrazem na rozvoj těžkého průmyslu. V dalších letech technicistní modernizační plány establishmentu, jimž podléhala i většina odborníků, ztrácely na významu v souvislosti s celkovým „oteplováním“ a navazováním mezinárodní vědecké spolupráce na poli ochrany, ale zejména utváření životního prostředí. Čeští vědci se aktivně účastnili takových mezinárodních projektů, jakými byly např. Mezinárodní biologický program či Mezinárodní hydrologická dekáda (1964–1974). V textu předkládané studie jsem se ovšem pokusila poukázat na to, že rozvoj vědeckého bádání narážel na trvalý střet zájmů mezi důrazem plánovaného hospodářství na produkci těžkého průmyslu a snahami o ochranu obyvatelstva a přírody před jejich vlivem; dále na vznik a vzájemné střety kompetencí spousty různých institucí, které se měly stát gestory plánovaných opatření.

Vzájemné kontakty mezi příslušnými orgány Polska a Československa se začaly odvíjet od přijetí *Úmluvy o vodním hospodářství* v roce 1958; důraz na ochranu vodstva souvisel se znečištěním příhraničních toků, které se trvale stávalo předmětem stížností polské strany. Zásadní plány – např. výstavbu vodní nádrže Ratiboř nebo dokončení a řádnou funkci čistíren odpadních vod na české straně – stále brzdila jejich finanční náročnost, problémy s dodávkami nutných, pokud možno kvalitních úpravárenských zařízení.

Od 70. let se sice začaly zabývat životním prostředím na obou stranách hranice odborné instituce, ovšem jejich varovné závěry zůstávaly veřejnosti zcela utajené a zásadní řešení se stále odsouvala. Zesílila snaha po spolupráci na úrovni evropských, resp. světových environmentálních projektů, i tu ovšem komplikovaly politické a ekonomické zájmy establishmentu obou sledovaných zemí a značně chaotický, často nereálný způsob plánování a řízení projektů, jež měly přispět k ochraně a utváření environmentu. Teprve politické převraty v obou zemích v roce 1989 znamenaly zásadní předěl, byla vytvořena fungující ministerstva životního prostředí, nastala doslova smršť nových zákonných opatření i snaha realizovat je v praxi, veřejnost je pravidelně seznamována s aktuálním stavem životního prostředí.

Jak jsem v úvodu konstatovala, předkládaná studie představuje pouze jistou vstupní sondu do sledované problematiky jak z hlediska vztahu obou zemí v oblasti environmentu, tak i vzhledem k jeho evropskému a světovému rámci. V dalších etapách výzkumu stojí před badateli celá řada možností, jak zaměřit konkrétní historické bádání a na jeho základě se pokoušet i o zobecnění dlouhodobých trendů vývoje ochrany a tvorby životního prostředí. Především je nutno prohloubit výzkum vývoje jeho jednotlivých složek nejen na regionální úrovni v obou sledovaných zemích, ale v celé střední Evropě. Velmi plodné výsledky výzkumu spolupráce odborníků obou zemí v nadnárodních institucích je třeba dle mého názoru spojit s pohledem „zdola“, tedy s tím, nakolik se mohly odrážet a uplatňovat v každodenním životě společnosti. V této souvislosti se nabízí celá řada dalších výzkumných tezí, například nakolik souvisí rétorika ochrany a tvorby přírody s politickými zájmy o narovnání politických styků nejen s PLR, ale v rámci širší mezinárodní spolupráce a nakolik reflektuje lokální snahy o zlepšení životního prostředí. Otevřenými otázkami zůstává, jaká byla reálná role ekologických iniciativ před rokem 1989 i po něm, nebo nakolik mohla vést užší spolupráce českých a polských (resp. i německých a maďarských) disidentů k vyhocení protestů na hranicích států někdejšího východního bloku před rokem 1989 a v letech následujících. A historikům se bezesporu otevírá v budoucnosti celá řada dalších témat, která umožní zkoumat uvolnění a zpracování primárních informačních zdrojů v archivech.

Bibliografie

Archivní prameny

Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničí-sekretariát
 Národní archiv, fond Ministerstvo energetiky a vodního hospodářství
 Zemský archiv Opava, fond Sm KNV Ostrava, Odbor vodního hospodářství
 Zemský archiv Opava, fond Sm KNV Ostrava, Odbor vodního hospodářství a energetiky
 Zemský archiv Opava, fond Sm KNV Ostrava, Odbor kultury
 Zemský archiv Opava, fond Sm KNV Ostrava, Odbor oblastního plánování
 Zemský archiv Opava, fond Vládní výbor pro vybudování Ostravska

Tištěné prameny

Smlouva mezi republikou Československou a republikou Polskou o úpravě řeky Olše a potoku Petrůvky z 18. února 1928, č.28/1930 Sb.; Sbírka zákonů RČS 1930, částka 13.
 Ústavní zákon č. 62/1958 Sb. o konečném vytyčení hranic s PLR ze dne 6. 11. 1958, Sbírka zákonů ČSR 1958, částka 25.
 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964. Kodeks cywilny RP, 8 Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.
 Studia Naturae, měsíčník Institutu ochrany přírody PAN v Krakově.
 Chronmy Przyrodę Ojczystą, měsíčník Institutu ochrany přírody v Krakově.
 Środowisko i rozwój Polski. Deklaracja ekorozwoju, Warszawa-Białystok 1990.

Internetové zdroje

<https://dspace.vsb.cz/>
https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Ustawa_z_dnia_7_kwietnia_1949
<https://www.cspzp.com/prispevky.html>
<https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1961-5-33,16784924.html>
<http://www.psp.cz/eknih/index.htm>
<https://wodypolskie.bip.gov.pl/wroclaw/>
<https://www.vuv.cz/index.php/cz/vyzkumne-odbory/pobocka-ostrava>

Literatura

BLAŽEK, Pavel: Československo a polská krize 1980–1981. *Securitas imperii XX*, 2012, s. 58–75.
 BOROWY, Iris: The 1971 Prague Conference on Problems Related to Environment – A Forgotten Contribution to International Environmentalism. In: *Environment & Society Portal. Arcadia*, Spring 2019, no. 11; doi.org/10.5282/rcc/8505
 CISZEWSKI, Dariusz: *Wpływ regulacji koryta Odry na akumulację osadów zanieczyszczonych metalami ciężkimi: Zróznicowanie, zmiany w czasie, zagrożenie środowiskowe*. Studia Naturae, 52. Kraków 2006.
 FÖRSTER, Horst – HERZBERG, Julia – ZÜCKERT, Martin (eds.): *Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus*. München 2013.
 JASENIAK-QUAST, Dagmara: *Stahlgiganten in der sozialistischen Transformation Nowa Huta in Krakau, EKO in Eisenhüttenstadt und Kuncice in Ostrava*. Wiesbaden 2015.
 JANÁČ, Jiří: Hydrokraté a česká vodohospodářská mise ve 20. století (1930–1960). *Soudobé dějiny* 24, 2017, č. 1–2, s. 22–23.
 JANÁČ, Jiří: *European Coasts of Bohemia : Negotiating the Danube-Oder-Elbe Canal in a Troubled Twentieth Century*. Amsterdam 2020.
 JANKO, Jan: Ekologizace čs. biologie v šedesátých letech 20. století. In: ZILYNSKÁ, Blanka (ed.) *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Praha 2001, s. 219–225.
 JIRÁSEK, Zdeněk: „Ocelová koncepce“ hospodářství v českých zemích 1947–1952. Opava 2014.
 JIRÁSEK, Zdeněk – JANÁK, Dušan: *Sovětsští poradci a ekonomický vývoj v ostravsko-karvinském revíru*. Opava 1996.
 JUŘICA, Martin: Životní prostředí v Ostravě v období normalizace. In: *Ostrava : Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 31. Ostrava 2017, s. 97–134.
 KÁŇA, Otakar: Zrod koncepce strukturálních přeměn Ostravska a počátky sídlištní a průmyslové přestavby kraje na začátku první pětiletky. *Slezský sborník* 63, 1965, s. 192–213.
 KIRCHFOF, Astrid – NEIL Mc., J. R. (eds.) *Nature and the iron Curtain. Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries, 1945–1990*. Pittsburgh 2019.
 KLEPACZ, Janusz.: Koncepcja uwarunkowania przedłużenia Drogi wodnej Odry do Dunaju. In: *Odra. Rzeka i ludzie*. Opole 2008, s. 105–124.

- KLEPACZ, Janusz – ŁAGOSZ, Ryszard: Zbiornik „Raciborz“ w układzie komunikacyjnym drogi wodnej Odra-Dunaj. In: *Odra: Rzeka i ludzie*. Opole 2008, s. 105.
- Kol. aut.: *Regionální rozvoj a životní prostředí: Mezinárodní vědecká konference u příležitosti 20. výročí založení FkFVŠB TU Ostrava*. Ostrava 1997.
- LEŇKOWA, Antonina: Z historii ochrany přírody v Polsce. *Przyroda Polska* 4, 1960, s. 6–7.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka – JANÁČ, Jiří: *Kult jednoty: Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha 2018.
- OSCHLIES, Wolf: *Öko-Kriege in Osteuropa: Ausgewählte Tatorte grenzüberschreitender Umweltzerstörung*. Köln 1990.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka – JANÁČ, Jiří: On the road to Stockholm: A case study of the failure of Cold War international environmental initiatives (Prague Symposium, 1971). *Centaurus* 63 (1), 2020, pp. 132–149; <https://doi.org/10.1111/1600-0498.12329>
- ONDRASZEK, Bronislav a kol.: *Olza*. Vendryně 2007.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: Mýtus Ostravy – ocelového srdce socialistického Československa. In: SOUKUPOVÁ, Blanka – NOVOTNÁ, Hedwiga – JURKOVÁ, Zuzana – STAWARZ, Andrzej: *Evropské město: Identita, symbol, mýtus*. Bratislava 2010, s. 54–63.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: Řešení problémů životního prostředí na příkladu Ostravska v letech 1970–1992. *Slezský sborník* 118, 2020, s. 104–129.
- PAVEČÍKOVÁ, Nina – POPELKA, Petr: Problém životního prostředí na Ostravsku v letech 1948–1970 a pokusy o jeho řešení. *Slezský sborník* 115, 2017, č. 2, s. 113–137.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina – JUŘICA, Martin: *Ostravsko v předvečer a v průběhu sametové revoluce* (v tisku).
- PREČAN, Vilém – ČISAŘOVSKÁ, Blanka: *Charta 77: Dokumenty 1977–1983*. D176, Zpráva o stavu životního prostředí, zpracovaná signatáři Charty 77. Praha 2007, s. 381–390.
- RICHTA, Radovan: *Civilizace na rozcestí*. Praha 1966.
- SPURNÝ, Matěj: Mezi vědou a politikou: Ekologie za socialismu a kapitalismu (1975–1995). In: KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha 2019, s. 267–313.
- Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003.
- VANĚK, Miroslav: *Nedalo se tady dýchat*. Praha 1996.
- VANĚK, Miroslav: O některých problémech ekologického hnutí v českých zemích před rokem 1989. *Soudobé dějiny* 2, 1995, s. 42–57.
- VEBER, Václav: *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha 2004.

Summary

Czechoslovak-Polish relations from the environmental point of view, attempts at solutions (1927–1992)

In this article, the author focuses on relations regarding the environment between Czechoslovakia and Poland during the twentieth century (with emphasis on border regions of both Czech and Polish Silesia and Northern Moravia). Since Czechoslovakia forms a watershed of rivers that flow northwards to Poland and carry significant amounts of waste produced by the local heavy industry, cooperation was mainly confined to watercourses. However, both neighbouring industrial areas – Ostrava and Upper Silesia – also contributed to air pollution by gaseous exhalations. The first indications of cooperation between the two countries in the region can be found as early as 1928–1930. However, the agreement between Czechoslovakia and Poland on the regulation of the Olza and Petrůvka rivers of 18 February 1928 concerned rather the management of these watercourses and was related to efforts of the hydrocrats to apply modernist technocratic interventions and to take over the roles of experts in the civil service.

After the Second World War and the communist takeover of power in both countries, the technocratic-modernist concept of the environment was reflected in the application of the so-called Stalin's plan for the transformation of nature. As a result, the Ostrava region became the "steel heart of the republic" and demands for enormous development of its heavy industry resulted in massive pollution of its rivers and air. This was reflected in bilateral Czechoslovak-Polish relations in the field of water management in 1957–1958. A new convention on water management was concluded on 1 March 1958.

The technicist modernisation plans of the establishment, to which the majority of experts succumbed, lost their significance in the 1960s in connection with the overall “warming” in the Soviet Bloc and the establishment of international scientific cooperation in the field of environmental protection, but especially environmental formation. Czech scientists actively participated in such international projects as the International Biological Program and the International Hydrological Decade (both 1964–1974). In practice, however, the development of scientific research faced a permanent conflict of interests between the planned economy’s emphasis on heavy industry and efforts to protect the population and the environment from its effects. The establishment and mutual conflicts of competences between many different institutions that were to become administrators of the planned measures caused even more problems. During the 1970s and 1980s, the greening of Czechoslovak scientific fields related to the environment continued successfully under the influence of international cooperation. This was even reflected in the narrative of the ideological-power institutions of both countries. However, the present study shows that efforts to apply these trends in real life of societies in both countries were blocked by the fact the countries were falling behind the West in technological and technical development. Unlike in the West, more rigorous control failed to be enforced and thus could not prevent the chaos that accompanied the final stages of the so-called real socialism. The political upheavals of 1989 marked a significant new turn, particularly in the management of environmental development in both countries. However, it should be emphasized that this study represents only the initial stage of research into the mutual relations between the Czechoslovakia and Poland in the field of environmental protection and formation.